

Colecția
ACADEMICA

90

Seria
Științele educației

Liviu Andreescu este lector dr. la Universitatea Spiru Haret din București. A publicat și a participat la cercetări în domeniul studiilor americane, al relațiilor dintre biserică și stat și în cel al învățământului superior. A publicat numeroase articole, printre altele în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, *Europe-Asia Studies*, *Religion State & Society*, *Studies in Philosophy and Education*, *Educational Theory*, *Altera* și *Noua Revistă de Drepturile Omului*.

Liviu Andreescu, *Libertatea academică. Între teorie și politicile universitare*
© 2010, Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN, editură academică recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior
Iași, str. Lascăr Catargi nr. 43, 700107, OF. P. 1, C.P. 161
euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

XXXXX

978-973-611-659-9

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

Printed in ROMANIA

LIVIU ANDREESCU

Libertatea academică

Între teorie și politicile universitare

INSTITUTUL EUROPEAN
2010

Cuprins

Mulțumiri / 7

Cuvânt înainte: lămuriri, justificări, delimitări / 9

Introducere / 13

PARTEA I: Teoria / 19

Capitolul 1: Justificări ale libertății academice / 21

- 1.1. Trei argumente consecințialiste pentru libertatea academică; argumentul adevărului / 23
- 1.2. Argumentul democratic / 29
- 1.3. Argumentul autonomiei / 32
- 1.4. Argumente non-consecințialiste / 33
- 1.5. Mai este libertatea academică actuală? / 38

Capitolul 2: Libertatea academică – datorii și drepturi / 43

- 2.1. Trei categorii de libertate academică / 50
- 2.2. Libertatea de cercetare / 52
- 2.3. Libertatea de predare / 56

Capitolul 3: Libertatea academică și libertatea de exprimare / 63

- 3.1. Argumente împotriva tezei derivației / 65
- 3.2. Libertatea academică – un „simplu” privilegiu profesional? / 74

Capitolul 4: Libertatea academică și actele profesionale / 79

- 4.1. Patru argumente împotriva definiției extinse a libertății academice; argumentul simplității / 84
- 4.2. Argumentul toleranței generale / 86
- 4.3. Argumentul contribuției profesionale / 89
- 4.5. Argumentul standardelor înalte / 91

Capitolul 5: Libertatea academică: doar pentru profesori? / 95

- 5.1. Drepturile studenților / 100
- 5.2. Dreptul de a învăța / 105

PARTEA a II-a: Politici universitare / 113

Capitolul 6: Autonomia universitară și auto-administrarea academică / 115

6.1. De ce au universitățile nevoie de guvernare colegială? /	121
6.2. Cum definim autonomia universitară? /	140
6.3. Autonomie și responsabilitate /	143
6.4. Autonomie să ce? /	153
Capitolul 7: Libertatea academică și diversitatea instituțională /	161
7.1. Universitatea colegială /	161
7.2. Universitatea birocratică: birocrăția etatistă și corporația etatistă /	166
7.3. Birocrăția oligarhică /	169
7.4. Universitatea politică /	177
7.5. Universitatea antreprenorială /	186
7.6. Observații finale /	200
Capitolul 8: Reglementarea libertății academice /	205
8.1. Câteva cuvinte despre securitatea ocupațională /	211
<i>Concluzii /</i>	<i>215</i>
<i>Bibliografie /</i>	<i>221</i>
<i>Abstract /</i>	<i>231</i>

Mulțumiri

Între începutul lunii septembrie 2005 și mai 2006 am studiat tema libertății academice în universitățile religioase ca bursier Fulbright, la J.M. Dawson Institute for Church-State Studies, Baylor University. Îi mulțumesc directorului de la acea vreme al Institutului, profesorul Derek Davis, pentru găzduire. Desigur, n-aș fi beneficiat de experiență fără sprijinul generos al Programului Fulbright și, în mod particular, al Comisiei Fulbright din România.

Mulțumesc, apoi, profesoarei Rodica Mihăilă pentru grija specială și sprijinul acordat în ultimii 15 ani, ca și pentru îndemnul și încurajările sale prietenoase. Daniela Cutaș a făcut o sumedenie de observații utile pe o versiune a acestei lucrări pe care o credeam finală. De asemenea, mulțumesc profesoarei Mihaela Miroiu, pentru îndrumarea și parteneriatul ultimilor ani. În fine și în primul rând, îi mulțumesc coordonatorului tezei de doctorat din care a rezultat, într-un final, acest volum, profesorul Adrian Miroiu, pentru inițiativa, asistența, oportunitățile și provocările care au condus, în cele din urmă, la finalizarea proiectului de față.

Le mulțumesc, totodată, prietenilor mei Adrian și Mihaela Miroiu, de la care am avut atâtea de învățat, direct și indirect, academic și non-academic. Paul Tumanian a citit cu rigoarea editorului versiunea finală a textului și l-a salvat, în ceasul al doisprezecelea, de nenumărate imprecizii lingvistice. E aproape inutil să insist cât îi datorez lui Gabriel Andreescu, în toate ipostazele sale, așa că mă voi mărgini să îi mulțumesc aici pentru a fi citit, răs-citit și comentat această lucrare în diverse variante – incipiente, medii, avansate, semi-finale, finale și post-finale.

Versiuni ale capitolelor I, III și IV ale prezentului volum au apărut în *Studies in Philosophy and Education*, *Noua revistă de drepturile omului* și, respectiv, *Educational Theory*.

Cuvânt înainte lămuriri, justificări, delimitări

Pare aproape imposibil să scrii despre universități în preajma anului 2000 fără să începi prin a enumera transformările uriașe care au schimbat fața învățământului superior postbelic. Ce-i drept, anumite schimbări se dovedesc impresionante, chiar și pentru o instituție, ca cea academică, care are o vechime de aproximativ 800 de ani și a văzut nenumărate epoci de reformă și revoluție. Totuși, am ales să mă apropiez de tema acestui studiu, libertatea academică, punând în paranteză, pentru început, ultimele evoluții din învățământul superior. Voi începe cu o analiză normativă a conceptului de libertate academică. Voi sistematiza argumentele justificative, voi defini apoi principiul libertății academice și voi dezbate relația acestuia cu alte principii și valori democratice. Argumente și paradigmele provenite din sfera filozofiei etice și politice domină această secțiune.

Partea secundă a studiului este dedicată unor teme practice. În mare, ea încearcă să răspundă întrebării despre modul în care, odată tranșate întrebările abstracte, se poate pune pe picioare un sistem de protecție a libertății academice. Voi ataca temele vaste ale guvernării academice și autonomiei universitare, încercând totodată să mă apropiez de problemele concrete ale învățământului superior contemporan. Am folosit, în Partea a II-a, mai ales teorii și argumente ce vin din zona teoriei organizaționale și a aceluși conglomerat de discipline și sub-discipline numit „științele educației”.

O mare parte a referințelor, trimiterilor și exemplificărilor din studiul de față privesc sistemul de învățământ superior american. Pe parcursul lucrării mă voi referi constant și fără mustrări de conștiință la cazuri petrecute sau teorii vehiculate peste Atlantic. Există mai multe rațiuni, subiective și obiective deopotrivă, care explică acest amănunt. Mai întâi, e vorba de o preferință profesională, de vreme ce educația mea (cea formală, cel puțin) mă recomandă ca „americanist”. Vrând-nevrând, interesul față de cultura politică și istoria intelectuală a Statelor Unite – care se suprapune în parte, merită precizat, peste povestea marilor idei politice ale societății liberale moderne – mi-a oferit destule exemple și contexte relevante pentru tema studiului.

Un al doilea motiv pentru care America de Nord se dovedește pertinentă pentru discuția noastră îl reprezintă statutul de model de care se bucură, de câteva decenii, sistemul academic de peste Ocean. La urma urmelor, ajungerea din urmă a universităților americane constituie una dintre principalele preocupări ale unei Europe măcinate de sentimentul concurenței cu Statele Unite. În ciuda

diferențelor substanțiale, instituționale și organizaționale, care despart învățământul superior european de cel american, cel din urmă constituie invariabil – și, aparent, iremediabil – punctul de referință pentru temele universitare abordate în lumea de azi. Deși subscriu la ideea că avântul extraordinar al universităților nord-americane ține nu doar de organizare, ci în mod intim de structura de ansamblu a societății americane și de cultura (în sensul cel mai larg cu putință) Lumii Noi, nu sunt mai puțin convins de relevanța Americii în privința practic oricărei chestiuni ce privește învățământul universitar de oriunde în lume. Cu atât mai mult cu cât sistemele nord-americane și cele europene au înregistrat, în ultimele două decenii, schimbări de amploare pe un traseu parțial convergent.

În fine, al treilea motiv pentru care voi apela adesea la exemple și debateri teoretice din Statele Unite în proiectul de față este probabil cunoscut majorității cercetătorilor contemporani, aproape indiferent de domeniu și locație geografică: masa impresionantă de literatură de specialitate apărută în reviste și publicații academice nord-americane. Îndrăznesc să afirm că, în privința libertății academice, gradul de monopol american al temei se vedește chiar mai ridicat decât în cazul multor altor subiecte socio-umaniste. Un scurt și simplu experiment: o căutare pe Google a termenilor „liberté académique” și „liberté universitaire” oferă 38 100 și respectiv 11 700 de link-uri, o parte considerabilă dintre ele (cam o treime dintre primele) din Canada. „Lehrfreiheit” are 33 600 de referințe, dar un număr mare vin din SUA, unde termenul a fost preluat ca atare de cercetători (doar 78% apar în pagini scrise în germană). „Akademische Freiheit”, un concept specific spațiului de limbă germană, oferă 30 400 de legături. Prin comparație, „academic freedom” e găsit de 11 000 000 de ori, dintre care doar pe 104 000 de pagini din Marea Britanie, 40 600 din Australia, 166 000 într-o Canadă care poate fi asimilată sistemului american (de asemenea, pe 11 400 de pagini în limba germană și 26 000 de pagini pe servere franceze). Dar poate nimic nu pare mai grăitor decât faptul următor. Website-ul Observatorului Magna Charta Universitatum, o organizație fondată de Asociația *Europeană* a Universităților, găzduiește o pagină de „Background Papers”. Din șapte texte despre libertatea academică, șase vin din Statele Unite și al șaptelea din Africa – găzduit și acesta, tot de un website american.¹

Motivele dominației americane asupra temei pot fi ghicite. Mai întâi, e vorba de structura învățământului american, descentralizat, comunitarizat, în care laicii au avut întotdeauna o măsură importantă de control asupra universitarilor, care au simțit de aceea nevoia să se protejeze. Apoi, e vorba de implicarea câtorva din figurile de vârf ale lumii intelectuale americane (și universale), încă de la începutul secolului XX, nu doar în studierea și teoretizarea, ci în implementarea libertății academice în SUA. Filozofi de talia lui John Dewey, Arthur Lovejoy, sau Sidney Hook s-au aflat în primele rânduri ale acestei veri-

¹ http://www.magna-charta.org/autonomy_papers.html, accesat la 1 decembrie 2006; experimentul pe Google a fost realizat în luna octombrie a aceluiași an.

tabile mișcări. Ea a ținut, în egală măsură, de eforturile unui grup profesional și de cele ale societății civile. Dar și recent, super-staruri filozofice și mediatice precum Ronald Dworkin, Richard Rorty, Stanley Fish sau Cass Sunstein au găsit subiectul demn de atenție și de analiză sistematică.

Nu în ultimul rând, datorită legalismului american, apetenței pentru rezolvarea problemelor prin sistemul de justiție, în temă au fost atrase câteva dintre figurile de marcă ale teoriei contemporane a dreptului. Atunci când libertatea academică și-a făcut loc în jurisprudența Curții Supreme americane, interesul judecătorilor, avocaților, specialiștilor și comentatorilor a sporit exponențial printr-un proces de feedback pozitiv. Situația din filozofie și drept a fost replicată pe tărâmul altor discipline, precum sociologia (prin, de pildă, figuri de renume ale unor David Riesman ori Edward Shils) ori istoria (odată cu probabil cel mai mare istoric american postbelic, Richard Hofstadter). Cu alte cuvinte, spațiul academic din SUA a reușit să catalizeze, mai mult decât alte tradiții universitare, probabil datorită relevanței sociale și a preocupării americane pentru lucrurile practice, o adevărată industrie intelectuală în materie de libertate academică. Precedența sa mi se pare imposibil de tăgăduit.

*
* *

O importantă precauție lingvistică: din rațiuni ce țin de fluența textului dar și de o anumită tradiție a discursului despre libertatea academică, mă refer în paginile care urmează, cel mai adesea, la „profesorii” universitari (sau „profesoarele” universitare). Acolo unde nu există precizări explicite sau contexte care să impună o citire mai restrânsă a termenului, acesta din urmă se referă la categoria largă a „cadrelor didactice și de cercetare” din instituțiile de învățământ universitar. Sunt cuprinși preparatorii și asistenții, ca și profesorii plini, cercetătorii „postdoc” și conducătorii institutelor de cercetare academice. De regulă, am în vedere atît cadrele titularizate, cît și pe cele asociate.

Introducere

Se spune despre Evul Mediu că ar fi lăsat lumii moderne două mari instituții: parlamentul și universitatea. Indiferent cât datorează sistemul parlamentar de astăzi epocii respective, universitățile contemporane se aseamănă, uneori până la detaliu, instituțiilor medievale cu același nume. Desigur, opt secole sau mai bine de istorie au schimbat multe în forma organizațiilor din învățământul superior, complicând structurile administrative, sau redefinind substanța curriculumului academic până la pierderea oricăror legături, altele decât formale, cu învățătura medievală. Totuși, în multe privințe asemănările universităților de astăzi cu cele apărute în jurul lui 1200 rămân izbitoare, pornind de la organizarea colegială, pe facultăți, și mergând până la natura și tipologia titlurilor oferite. Așa cum scria recent Lionel Lewis, comentând o teză similară avansată de una dintre primele lucrări moderne cu privire la universitatea medievală,

Continuitatea culturii academice în universități, încă de la începuturile sale, s-a dovedit cu adevărat remarcabilă. [...] În fapt, contururile sale generale, pornind de la simplele ghilde profesoriale și studențești din secolul al XIII-lea și mergând până la complexele multiversități ale secolului XXI, abia dacă s-au modificat.¹

Măsura în care universitatea, așa cum o cunoaștem azi, e un produs al lumii medievale poate cu greu fi subestimată. Forme de învățământ care, prin conținutul lor intelectual (prin ceea ce azi numim curriculum), poate fi numit „superior” au existat cu mult înainte de Evul Mediu, dacă ar fi să ne limităm doar la Academia platoniciană sau Lykeion-ul lui Aristotel, ori la derivatele lor din perioada de expansiune a elenismului în nordul Africii și în Orient.² Acestea par însă să nu fi fost organizații clar structurate și formalizate, menite să producă profesioniști, membri ai unor grupuri profesionale sau sociale definite, după cum nu au fost independente de grupări sau culte religioase. Cu toate că universitățile medievale au cunoscut o traiectorie complicată și s-au definit instituțio-

¹ Lionel S. Lewis, „A Complementary Essay”, introducere la Charles Homer Haskins, *The Rise of Universities*, Transaction, New Brunswick și Londra, 2002, p. VIII. În cunoscutul său studiu, publicat inițial în 1923, Haskins susține o teză chiar mai radicală: „Organizarea fundamentală [a universităților medievale și moderne] a rămas aceeași, continuitatea istorică fiind neîntreruptă.” (p. 5)

² Olaf Pedersen, *The Early Universities: Studium Generale and the Origins of University Education in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

nal abia în timp, separându-se treptat de mănăstiri, școli religioase și catedrale, nu e mai puțin adevărat că misiunea asumată a universităților a fost, atât cât se putea în sistemul politic și social medieval și având în vedere statutul clerical al multora dintre studenți și profesori, una seculară și independentă de autoritățile politice și religioase ale vremii. *Translatio studii*, mitul „transmutării” academiei antice în universitatea medievală prin continuitatea (iluzorie) a universității antice egiptene cu Academia lui Platon și – trecând printr-o escală la Roma – cu universitatea din Paris, a fost cultivat adesea, în epoci diferite și pentru scopuri din cele mai diverse.¹ În ciuda sa, ruptura învățământului superior reprezentată de apariția universității medievale nu are cum fi negată.

Printre noutățile aduse de organizarea – în fond, apariția – învățământului superior în Evul Mediu două la număr se arată de importanță centrală pentru studiul de față: mai întâi, definirea unui sistem de organizare și administrare pe baze colegiale și electiv; apoi, apariția unui sistem de privilegii și imunități responsabil pentru o linie de demarcație clară (dacă nu chiar excesivă, pentru gusturile contemporane) între cei care se aflau în interiorul universității și aceia care se situau în afara sa.

Istoria universităților medievale și evoluțiile pre-moderne și moderne ale acestei instituții constituie în sine un subiect pe cât de captivant, pe atât de dificil (și, pe alocuri, de neclar). Cum interesul lucrării de față rămâne tema libertății academice în lumea de astăzi, mă voi limita să amintesc aici principalele coordonate relevante ale universității medievale și pre-moderne. Ideea de libertate academică a apărut la confluența a cel puțin patru procese sau tendințe care au marcat decisiv nu doar istoria universităților, ci istoria intelectuală a lumii occidentale în ansamblu. Mai întâi, organizarea universităților medievale și negocierea cu succes de către acestea a unui statut caracterizat de o măsură ridicată de autonomie instituțională și de anumite privilegii individuale pentru profesori și/sau studenți.² Deși statutul special de care s-a bucurat învățământul superior în Evul Mediu a depășit epoca respectivă doar cu pierderi substanțiale, imaginea unei universități independente, stăpâne pe sine, nu a putut fi ștearsă

¹ Inclusiv pentru susținerea, în vremuri tulburi, a privilegiilor universitarilor, care căpătau astfel o aură imemorială. Vezi Jacques Verger, „The University of Paris and the End of the Hundred Years’ War”, în John W. Baldwin și Richard A. Goldthwaite, *Universities in Politics: Case Studies from the Late Middle Ages and Early Modern Period*, Johns Hopkins University Press, Baltimore și Londra, 1972, p. 61. La Oxford, istoricii medievali atribuiau înființarea universității lui Alfred cel Mare, plasând-o așadar în secolul al IX-lea, cu două-trei sute de ani mai devreme decât data sa de naștere acceptată de istoricii de azi.

² Vezi și Pedersen, *The Early Universities*; Pearl Kibre, *Scholarly Privileges in the Middle Ages: The Rights, Privileges, and Immunities of Scholars and Universities at Bologna, Padua, Paris, and Oxford*, Mediaeval Academy of America, Cambridge, 1962; Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages, vol. I-III*, Clarendon Press, Oxford, 1936; Robert S. Rait, *Life in the Medieval University*, Cambridge University Press, Cambridge, 1912.

din memoria universitarilor nici în momentele în care autonomia lor reală s-a văzut șubrezită, mai ales că universitatea a supraviețuit aproape neschimbată, ca structură, până în vremurile moderne.

Al doilea moment de cumpănă în geneza conceptului modern de libertate academică l-a constituit, în perioada modernității timpurii și anticipând Revoluția Științifică, cristalizarea unui ethos științific bazat pe cooperare și obiectivitate. Apărută în mare parte în afara comunității universitare, care trecea printr-o perioadă de relativ declin, cultura cercetării și a cercetătorului a generat tentative de a justifica, independent de vechile privilegii ale universității, existența unui spațiu privilegiat de non-ingerință asociat întreprinderii științifice.¹ O evoluție paralelă, fără doar și poate strâns legată de cea amintită anterior și care a avut o contribuție directă la tema care ne preocupă aici, a constituit-o apariția unei ideologii raționaliste a toleranței și libertății de gândire. Atunci când cultura științifică s-a strămutat, într-un proces care a început în Germania secolului al XIX-lea, în spațiul universitar, ea a venit la pachet cu pretenții la libertatea investigației materializate în autonomia instituțională și individuală.

Înainte ca ethosul științific și cultura cercetării să pătrundă în mediul academic au avut loc alte două procese relevante. Mai întâi, apariția unei Idei a universității ca și cămin al gânditorului și creatorului excepțional, pedagog și cercetător deopotrivă. Menirea acestei instituții era dezvoltarea calităților intelectuale și spirituale ale unei ființe umane complete. Idealismul romantic și neumanismul goethean, localizate în Germania secolului al XIX-lea, dar nu numai, au îmbinat temele reabilitării universitare și libertății spiritului creator, întrupat în profesori și studenți.²

În al patrulea și ultimul rând, în aproximativ aceeași perioadă universitatea s-a lepădat de straiile sale medievale, răsturnând structura care redusese

¹ Un studiu recent, care evidențiază trăsăturile radicale ale Revoluției Științifice fără să eludeze continuitățile cu paradigmele care au precedat-o este Paolo Rossi, *Nașterea științei moderne în Europa*, trad. de Dragoș Cojocaru, Polirom, Iași, 2004. Volumul oferă și o discuție a libertății intelectuale în epocă, precum și tema relației Revoluției amintite cu universitatea. Așa cum arată Richard Hofstadter, „[c]u toate că a adus cu sine un nou interes față de și o nouă infuzie de energie în interiorul vieții universitare din întreaga Europă, dezvoltarea educației umaniste a avut loc într-un context nou, în care poziția relativă a universităților în interiorul vieții intelectuale în ansamblul său a fost coborâtă în mod substanțial. ... Umanismul a apărut în contextul unui sistem bine dezvoltat de patronaj în care învățătura a fost promovată nu atât de către universități, cât de prinți și nobili, de înalta burghezie și de curtea papală însăși. ... Multe cariere umaniste de care viața universitară ar fi putut să beneficieze au fost susținute de patronajul privat sau în academii distincte, iar rezistența universitarilor conservatori înaintea umanismului a reușit să păstreze o mare parte din contribuția intelectuală în afara zidurilor universității.” Richard Hofstadter, *Academic Freedom in the Age of the College*, Columbia University Press, New York, 1955, pp. 44, 49.

² Vezi Michael J. Hofstetter, *The Romantic Idea of a University: England and Germany, 1770-1850*, Palgrave, Londra, 2001.

artele liberale la o poziție de servilitate față de școlile profesionale „superioare”, în speță teologia, dreptul și medicina. Emanciparea filozofiei – care trebuie înțeleasă aici în sensul său medieval, anume al artelor liberale reunite în *trivium* și *quadrivium* și redefinite ulterior pe parcursul istoriei universității – de facultățile profesionale s-a petrecut odată cu generalizarea metodei științifice la întreaga bază a studiului universitar, inclusiv la ceea ce azi numim științele umane și sociale. Ca atare, universitatea s-a putut înfățișa pe sine ca o instituție cu identitate omogenă, indisociabil legată de spiritul științific. Comunitatea universitară și-a atribuit privilegiile omului de știință, deținute până atunci de acesta, într-o măsură mai mare sau mai mică, în afara mediului academic, în societățile și academiile științifice.

Privilegiile de care se bucură universitarii lumii de azi reprezintă o moștenire de la lumea academică medievală – bunuri câștigate, apoi pierdute și recâștigate, redefinite și renegociate încă din perioada primelor universități. Sau, poate mai bine spus, privilegiile de azi se dovedesc rezultatul unui proces îndelungat de evoluție și de adaptare a drepturilor și imunităților conferite acum opt sute de ani primelor generații de profesori și studenți și redobândite, după o lungă perioadă, în secolele al XIX-lea și al XX-lea. În alt sens, însă, avem de-a face și cu răspunsuri similare, în trecut și acum, înaintea unor probleme de natură similară. Producerea și diseminarea cunoașterii, adaptarea acesteia la nevoile sau cerințele societății (de la producția de elite și pregătirea de cadre până la „transferul tehnologic”), procesul de profesionalizare în spațiul intelectual și, nu în ultimul rând, supraviețuirea organizațiilor într-un mediu economic, social și politic nu întotdeauna prietenos – toate acestea sunt probleme cărora universitățile au fost nevoite să le facă față de la începuturile lor. Adesea, strategiile de răspuns s-au dovedit similare cu unele încercate din trecut, în parte fiindcă ele au fost împrumutate din și legitimate prin experiența anterioară.

Încă de la începutul existenței lor, universitățile și-au arogat un profil de primă importanță în comunitățile care le înconjurau. Primele universități au oferit legitimitate pretențiilor împăraților, sau doctrinelor religioase susținute de papi. Și-au păstrat rolul și după apariția statului centralizat și, mai apoi, a națiunii în sensul modern al termenului, deși anumite instituții de învățământ superior au avut inițial dificultăți în a se adapta. Totuși, Universitatea din Paris a deținut o funcție simbolică importantă în procesul Ioanei d’Arc, în timp ce Biserica Anglicană și-a pus toate speranțele în Oxford și Cambridge, care i-au stat alături, în mod exclusiv, până la mijlocul secolului al XIX-lea. După o perioadă de scepticism, Luther și Melanchthon au preluat paradigma lui *cuius regio, eius religio*, acordând universităților un loc de căpătâi în logica statelor germane. Filologia germană, devenită în secolul al XIX-lea reprezentativă pentru știința universitară, a fost strâns legată de un imbold naționalist. Academicii americani care s-au întors de la studiu din Germania și au înființat primele departamente de „engleză” au avut chiar inițiativa de a înlocui studiul latinei și greacă cu

engleza veche.¹ După al doilea război mondial, lansarea Sputnik-ului în 1957 a relansat, totodată, viața academică americană.² un an mai târziu Congresul adoptase deja Legea Educației pentru Apărarea Națională (celebra NDEA) prin care, de teamă că SUA pierde cursa spațială și tehnologică cu Uniunea Sovietică, legislativul a demarat o infuzie de fonduri în universități, mai ales pentru sprijinirea științelor și matematicii. În mod semnificativ, Congresul american promitea universităților să lase intacte prerogativele lor în definirea curriculumului și planurilor de învățământ.

Nu este nevoie să privim atât de departe în trecut pentru a ne convinge de importanța specială acordată universităților de societatea largă și de reprezentanții săi. În 1999, Declarația de la Bologna punea pe umerii universităților „stabilirea unei Europe mai întregi”, mai ales în „dimensiunea sa intelectuală, culturală, socială și științifică și tehnologică”. De asemenea, „consolidarea și îmbogățirea cetățeniei europene”, promovarea „creșterii sociale și umane”, a „conștiinței valorilor comune” și a apartenenței la un spațiu comun, „vitalitatea și eficiența” civilizației și atractivitatea culturii europene. Altfel spus, soarta Europei ar depinde de soarta educației superioare. Prin referirea la Magna Charta Universitatum, o declarație semnată în aceeași localitate cu puțin peste un deceniu înainte, semnatarii Declarației de la Bologna promiteau universităților, în schimb, autonomie și libertate de predare, cercetare și instruire.

După cum se vede, speranțele puse în universități de comunitățile lor sunt și au fost întotdeauna substanțiale. Istoricul Sheldon Rothblatt scria, acum aproape jumătate de secol, următoarele rânduri, care merită citate *in extenso*:

Niciodată până acum – sper că mi se poate ierta hiperbola – speranțele și temerile civilizației nu au depins în mod atât de radical de instituțiile de învățământ superior. Încrederea pe care secolul al XIX-lea o investise în evoluția guvernării parlamentare s-a deplasat acum către universități. [...] Publicul este asigurat aproape zilnic, flatând comunitatea academică, că în absența universității de mari dimensiuni, moderne, orientate spre cercetare, societatea contemporană nu ar avea cum să-și îndeplinească obligațiile [față de cetățeni]. Asemenea lui Proteu, universitatea modernă reprezintă mai multe lucruri în același timp, iar culoarea și forma sa depind de modul în care este privită sau înțeleasă. Funcțiile pe care trebuie să le îndeplinească pentru societatea modernă întrec aproape orice imaginație. Trebuie să ofere sfaturi imediate și pe termen lung mediului de afaceri și guvernelor, fie ele locale sau naționale. Trebuie să pună la dispoziția profesiilor, vechi și noi, standarde și lideri, să conceapă soluții pentru aglomerarea urbană și poluarea mediului, ca și proceduri

¹ Howard Mumford Jones, *The Theory of American Literature*, ed. a II-a, Cornell University Press, Ithaca, 1965, p. 89.

² Efervescența academică în America postbelică e în mod obișnuit pusă pe seama acestei legi și a legii de reintegrare a militarilor (cunoscută îndeobște ca GI Bill) din 1944. Vezi Stanley Aronowitz, *The Knowledge Factory*, Beacon, Boston, 2000, p. 27.

pentru asigurarea unui nivel ridicat de mobilitate a forței de muncă, esențial într-o lume a computerelor. Universitatea modernă reprezintă adesea, și în mod direct, o componentă importantă a progresului economic. Poate ea însăși fi un mare angajator și un mare consumator, dovedindu-se astfel esențială pentru prosperitatea comunităților de care e atașată. Universitatea modernă trebuie să se îngrijească de cultura din interiorul ființei umane, ca și de confortul și siguranța exterioare acesteia. În Statele Unite, trebuie deseori chiar să refacă handicapul cultural al zonelor urbane, suburbane sau rurale în care se situează, oferind arta, muzica și arhitectura pe care comunitatea le-a neglijat și pe care le-ar putea pierde.¹

S-a pretins că, în virtutea acestui rol (sau cumul de roluri), universitarii dispun de un drept la libertate academică, respectiv că universitatea în sine ar avea un drept la autonomie. Unele state, de pildă România, Japonia sau Spania, au mers până la a include libertatea academică și/sau autonomia universitară în constituție, conferindu-le astfel un statut fundamental, aproape transcendent, în raport cu identitatea statului democratic. Această onoare mai revine, la nivel de instituție, doar presei „libere”, cultelor religioase „autonome” și celor trei puteri cărora legea de bază le garantează „separația” și, în acest mod, o măsură de independență. Într-o Recomandare recentă, din 2006, Consiliul Europei propunea statelor membre includerea libertății academice și autonomiei universitare în legile fundamentale. Cum motivează democrațiile moderne locul central pe care îl acordă libertății academice? Voi încerca să răspund acestei întrebări în prima parte a volumului de față. În primul capitol, voi amâna definirea explicită a libertății academice pentru a mă opri asupra fundamentelor sale. Mă voi ocupa de definiții în capitolele ulterioare.

¹ Sheldon Rothblatt, *The Revolution of the Dons: Cambridge and Society in Victorian England*, Basic Books, New York, 1968, pp. 15-16.

Partea I

Teoria

Capitolul 1

Justificări ale libertății academice

S-a scris despre libertatea academică că a reprezentat dintotdeauna un concept incomod: „Este în mod *inerent* problematică. Ca orice concept ideal, are nevoie de un act deliberat de suspendare a neîncrederii pentru a se achita în mod adecvat și eficient de sarcinile sale. În momente dificile, devine mai ușor să vezi modul în care conceptele ideale nu stau niciodată cu toate cele patru picioare pe pământ în același timp...”¹ Aceste cuvinte sunt valabile în privința oricăror principii, valori și drepturi onorate de societățile democratice. Ca și în cazul libertății de exprimare sau de asociere, în cazul libertății academice aproape oricine se pretinde de acord că ea trebuie să existe, contestând în același timp una sau alta dintre formele în care există sau se aplică de obicei.

Literatura de specialitate, chiar atunci când vine dintr-o tradiție academică analitică – de la filozofi, juriști, specialiști în educație, manageri universitari – se dovedește cel mai adesea encomiastică, cu pagini peste pagini de principii și definiții răsunătoare despre adevăr și cunoaștere, care înalță inimile cititorilor și cititoarelor. Dacă, filozofând despre stat sau despre drepturile fundamentale, pătrundem imediat în zona neîncrederii constitutive față de instituțiile publice, discursul despre universitate și libertățile sale ne vorbește în genere despre o instituție salvatoare, în care ne putem pune toate speranțele. Dă-le universitarilor libertate academică și recolta va fi înzecită, pare să se spună. Dar de ce au universitarii nevoie de libertate academică?

Libertatea academică are întemeieri multiple, ireductibile în totalitate unele la celelalte. Desigur, ca orice complex justificativ menit să dea seama de principii cu tradiție în societățile liberale moderne, diferitele argumente de legitimare a libertății academice au legături unele cu celelalte, fac apel la valori sau țeluri comune și se suprapun parțial. Ca atare, nu pretind că argumentele distincte oferite mai jos sunt complet independente unele de celelalte, ci doar că fiecare dintre ele pune în lumină o rațiune pentru care susținem principiul libertății academice în mod mai clar sau mai convingător decât s-ar întâmpla dacă am subsuma unele dintre argumente altora, ori dacă am reuni mai multe argumente sub umbrela unuia mai general. Avantajul constă în aceea că, în ciuda

¹ Louis Menand, „The Future of Academic Freedom”, în Louis Menand, *The Future of Academic Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra, 1996, p. 6.

riscului de a ne repeta parțial, vom avea o imagine mai bună asupra motivelor pentru care principiul libertății academice pare așa de important.

Toate argumentele în favoarea libertății academice discutate mai jos se regăsesc în discursurile contemporane despre universitate. Cu toate acestea, unele argumente au o vechime considerabilă, în timp ce altele țin de un vocabular justificativ mai recent. Nu toți cei care discută tema libertății academice recunosc în același fel importanța fiecărui argument. Există autori care consideră un anumit tip de discurs justificativ învechit, conservator, sau naiv-idealism; alții, în schimb, condamnă tendințele contemporane, antreprenoriale sau corporatiste în instituțiile de învățământ superior. Cred că libertatea academică poate fi justificată în mod convingător și dintr-o perspectivă și din cealaltă – și cu atât mai mult în cazul în care acceptăm un punct de vedere mai nuanțat asupra rolului și statutului universității și universitarilor. Totuși, trebuie observat că, în mare, autorii care privesc lucrurile dintr-o perspectivă „de piață” tind să restrângă sfera libertății academice, sau – ceea ce constituie cam același lucru – să susțină că libertății academice i se acordă o importanță exagerată în detrimentul altor obiective importante ale educației superioare.

În cele ce urmează, voi distinge între două clase de argumente în favoarea principiului libertății academice: consecințialiste și non-consecințialiste. În virtutea acestei distincții,¹ comună în teoria deliberării morale, o practică sau un principiu au valoare din perspectivă consecințialistă dacă contribuie la o stare de fapt dezirabilă. Forța unui argument consecințialist depinde de legătura empirică dintre practica respectivă și presupusele sale rezultate. Când argumentăm non-consecințialist, spunem că o practică este bună sau rea independent de consecințele sale. În cazul din urmă, temeiul oferit depinde de alte argumente de ordin normativ.

Distincția dintre argumente consecințialiste și argumente non-consecințialiste reprezintă un veritabil măr al discordiei în filozofia morală și politică. Nu puțini au contestat valabilitatea sa de principiu, fie susținând că orice argument non-consecințialist este reductibil la unul consecințialist, fie afirmând că în fundalul argumentelor consecințialiste se găsește întotdeauna o valoare independentă de rezultate. Există, apoi, și poziții intermediare. Anumiți autori au pus sub semnul întrebării faptul că dihotomia ar fi pertinentă în mod special în cazul libertății academice. Amelie Rorty susține, de pildă, că o justificare deontologistă a libertății academice este astăzi posibilă numai fiindcă universitatea deține, din rațiuni istorice complexe, o capacitate impresionantă de negociere cu restul actorilor sociali. Statutul instituției nu face subiectul unor contestări vehemente și de mare răspândire, care să îl amenințe în mod dramatic, drept care universitățile pot pretinde că privilegiile sau drepturile pe care le dețin nu au fost obținute din pricina beneficiilor aduse societății, ci sunt de-a dreptul indis-

¹ Kent Greenawalt, „Free Speech Justifications”, *Columbia Law Review* 89, 1989, p. 128. În analiza care urmează voi urmări structura analizei propuse de acest autor.

pensabile profesiei. Fără libertate academică, se afirmă, activitatea profesorului ar deveni imposibilă sau ininteligibilă. Alte instituții, precum cele de presă, nu și-au câștigat un statut de independență asemănător, deși nimeni nu pune la îndoială importanța lor, sau nevoia lor de autonomie și protecție față de ingerințele din afară.

Cu alte cuvinte, ceea ce distinge o universitate de un post de televiziune nu ar consta într-o nevoie mai mare de libertate intelectuală pentru membrii primei organizații față de membrii celei de-a doua, ci s-ar rezuma la capacitatea reală a unei instituții, însă nu și a celeilalte, de a obține de la societate autonomia sau privilegiile de care se bucură la nivel concret. Desigur, pentru a reuși o asemenea performanță instituția în cauză are nevoie să se descrie pe sine într-un anume mod. Când societatea acceptă descrierea de sine a instituției, justificările capătă o formă deontologistă (de tipul, „universitarul nu își poate îndeplini menirea în absența cutărui drept”). Cum scrie Rorty, „atunci când funcțiile unei profesii sunt considerate bine definite, există argumente non-consecințialiste și chiar deontologice pentru a justifica drepturi considerate esențiale exercițiului profesiei definite în maniera respectivă.”¹ În schimb, când statutul profesiei este contestat sau redefinit, greutatea legitimării se mută pe umerii justificărilor consecințialiste (de forma, „societatea are de profitat dacă acordă universitarului cutare drept”), în timp ce întemeierile deontologice intră în criză.

O asemenea perspectivă se dovedește plină de substanță. Totuși, voi folosi în cele de mai jos distincția consecințialist - non-consecințialist în scopuri euristice, pentru care rămîne încă utilă.

1.1. Trei argumente consecințialiste pentru libertatea academică; argumentul adevărului

Pesemne că libertatea academică este cel mai adesea justificată prin intermediul rolului social pe care universitarii îl joacă în descoperirea și impunerea adevărului. Acest argument reia una dintre doctrinele clasice ale libertății de exprimare, cea propusă de John Stuart Mill în *Despre libertate* prin metafora competiției pe piața ideilor. În celebrul său eseu, Mill insista asupra gravității împiedicării exprimării libere a opiniilor, căci astfel:

[...] întreaga specie umană este prădată, atât posteritatea, cât și generația actuală, iar cei ce nu sunt de acord cu opinia în cauză sunt chiar mai mult prădați decât cei care o susțin. Dacă acea opinie este corectă, atunci lor li s-a răpit ocazia de a trece de la eroare la adevăr; dacă ea este greșită, ei pierd ceva la fel de profitabil, și anume imaginea mai clară și senzația mai vie a adevărului, produsă prin coliziunea acestuia cu eroarea.

¹ A.O. Rorty, „Dilemmas of Academic and Intellectual Freedom”, în Edmund Pincoffs, *The Concept of Academic Freedom*, University of Texas Press, Austin, 1972, p. 101.

Filozoful britanic explică faptul că însăși îndreptățirea noastră de a stabili adevărul depinde de libertatea deplină a tuturor de a contrazice părerile noastre. „Credințele cele mai îndreptățite nu au la baza lor nici o altă cheazășie decât invitația permanentă, adresată întregii lumi, de a dovedi că sunt nefondate.” Deși nimeni nu ne garantează astfel vreo certitudine, putem măcar spera că „dacă există un adevăr mai profund, el va fi descoperit îndată ce spiritul uman va fi capabil să-l recunoască; iar între timp putem fi siguri că ne-am apropiat de adevăr în măsura în care era posibil s-o facem deocamdată.”¹

Richard De George a identificat „atingerea adevărului în beneficiul societății” drept „justificarea de bază a libertății academice”.² Anthony Diekema, președintele unui prestigios colegiu american (Calvin College), a definit libertatea academică ca „dreptul fundamental în mediul academic de a căuta adevărul.”³ Membrii Curții Supreme a SUA au afirmat, într-un celebru caz de libertate academică, că „sala de clasă reprezintă în mod special piața ideilor”.⁴ John Dewey s-a exprimat chiar mai simplu: funcția universității este „funcția adevărului”.

Pare de la sine înțeles că argumentul adevărului se dovedește rodnic în cazul libertății academice. Căci în măsura în care societatea are un interes în dezvoltarea adevărului, are implicit un interes în conservarea libertății de exprimare dar și, în mod special, în menținerea libertății de cerceta, investiga, experimenta. Mai are un interes în stabilirea unui acces cât mai larg la datele științifice și la informație în general – acces privilegiat în universități, cu ethosul lor „comunist” (în sensul lui Merton).⁵ O mare parte dintre actele de exprimare comune, pe care ne-am obișnuit să le considerăm protejate de dreptul la libera exprimare, nu aduc un aport prea substanțial la descoperirea adevărului (desigur, acesta nu este singurul motiv pentru care ele sunt protejate). Altele, de la exprimarea de opinii mai mult sau mai puțin elaborate și până la activitățile de cer-

¹ John Stuart Mill, *Despre libertate*, trad. de Adrian-Paul Iliescu, Humanitas, București, 1994, pp. 26, 31.

² Richard De George, *Academic Freedom and Tenure: Ethical Issues*, Rowman & Littlefield, Lanham, 1997, p. 74.

³ Anthony Diekema, *Academic Freedom and Christian Scholarship*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000, p. 7.

⁴ În cazul *Keyshian vs. Board of Regents*, 1967.

⁵ Conceptul de „ethos științific” a fost definit de sociologul Robert Merton, într-un cunoscut articol publicat în 1942, ca „acel complex de valori și norme cu reverberații afective care este considerat obligatoriu pentru omul de știință.” Merton a definit patru imperative pentru ethosul științific: universalismul (imparțialitate în evaluare, acces egal la întreprinderea științifică); comunismul (știința ca bun public sau „competiție cooperativă”, absența proprietății științifice și a secretului științific); caracterul dezinteresat; scepticismul organizat. Robert K. Merton, „The Normative Structure of Science”, în Robert Merton, *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*, University of Chicago Press, Chicago, 1979, pp. 268-9, 270-277.

cetare, contribuie la „atingerea adevărului” în mod mult mai direct și mai evident. Aceasta pare să fi fost rațiunea pentru care anumite societăți care au găsit de cuviință să condamne acte de exprimare precum negarea Holocaustului permit, totuși, vehicularea ideilor negaționiste care au o formă științifică (situația României). Tocmai fiindcă, conform argumentului adevărului, societatea are interesul special de a menține o piață de idei bine aprovizionată, nu doar cu o cantitate mare de idei diverse, ci și cu idei de calitate.

Totuși, pentru ca argumentul adevărului să întemeieze în mod special libertatea academică și nu doar un principiu general al libertății de exprimare, observațiile lui Mill trebuie suplimentate cu o teorie privind rolul special al universității în „atingerea adevărului în beneficiul societății”. Conform acestei viziuni, universitățile constituie niște fabrici de generat și testat idei, sau niște veritabile uzine de experimentare. Adevărul nu mai reprezintă doar un produs secundar, indirect, al intereselor individuale ale diverșilor actori sociali, cum se întâmplă în societatea largă, ci constituie chiar una dintre menirile universității, care îl angajează în mod direct, premeditat și sistematic. Membrii instituției sunt plătiți, deseori din banul public, să adune idei deja în existență, să le catalogueze și categorisească, să le redefiniească, să le supună examenului critic, să dezvolte pe baza acestora sau în opoziție cu ele noi concepții. Indiferent de domeniu sau disciplină, presupuziția e că oricine devine membru al profesiei își asumă o datorie profesională nu numai de a prelua și transmite idei primite, ci de a le aborda în mod critic și a urma firul raționamentului oriunde se îndreaptă acesta. Libertatea academică este, cum vom vedea, condiționată de această datorie profesională.

Din această rațiune – susține argumentul adevărului –, fiind însărcinați direct cu producția de adevăr, membrii universităților merită un spor de libertate, cel puțin în privința activităților lor profesionale. Atunci când și acolo unde universitățile și-au definit misiunea exclusiv în termenii reproducerii statice de cunoaștere, nimic nu părea mai natural decât obligația lor de a răspunde față de o autoritate care le era exterioară – și anume în fața autorilor cunoașterii respective, ori a păzitorilor ei. La fel stau lucrurile într-un institut teologic ce nu urmărește altceva decât diseminarea unei doctrine produse de autorități din afară. Nimeni nu pune la îndoială utilitatea unei asemenea instituții teologice, ci doar locul ei într-o universitate, așa cum o înțelegem astăzi. Și anume, ca o instituție care, printre alte funcții fundamentale, o are și pe aceea de a angaja direct căutarea adevărului.

Am stabilit de ce, atunci când folosim argumentul adevărului cu aplicare la universități, acesta stabilește un principiu aparent diferit de principiul libertății de exprimare. Nu am explicat prea clar, însă, din ce motive libertatea academică diferă de libertatea intelectuală. Ce desparte universitățile de departamentele de R&D sau laboratoarele unor firme private, să zicem acelea ale unei companii farmaceutice? Prin ce diferă fizicianul din universitate de acela dintr-un

instituit de studiu al cancerului sau de cercetări spațiale patronat de către stat? Angajații firmelor de produse farmaceutice și ai institutelor de cercetare, private sau publice, au și ei nevoie de libertate de cercetare și investigație. La urma urmelor, cercetătorii non-universitari urmăresc și ei adevărul în domeniul lor de competență, întocmai celor din orice departament universitar. Realizările lor sunt valoroase nu doar în virtutea consecințelor lor imediate (eradicarea unei boli, sau informațiile despre vreme obținute de la un satelit), ci prin rolul lor în sporirea cunoașterii. În plus, agenții precum NASA sau Institutul Național de Meteorologie și Hidrologie nici măcar nu urmăresc obținerea unui profit financiar ori creșterea cotei acțiunilor lor la bursă. De ce ar reprezenta libertatea academică mai mult decât libertatea intelectuală aplicată în cazul profesorilor?

Răspunsul obișnuit afirmă că diferența dintre universități și alte centre de cunoaștere (institute, laboratoarele firmelor, departamentele de R&D) constă în aceea că universitarii urmăresc adevărul „în mod dezinteresat”. Replica cinică sau, în funcție de unghiul din care privim lucrurile, realistă, spune că, de fapt, universitățile nu au urmărit niciodată adevărul în mod dezinteresat și nu o fac nici acum. În primul rând, universitatea ca organizație caută să supraviețuiască într-un mediu uneori ostil, frecvent competitiv, sporindu-și prestigiul instituțional ca să atragă studenți și fonduri, garnisindu-și trezoreria, asigurându-se că salariile profesorilor vor fi plătite și pe viitor etc. Uneori, universitatea trebuie să se supună unor constrângeri sau să ia decizii care o aseamănă, mai degrabă, cu o companie privată sau măcar o fundație non-profit. Pe de altă parte, universitarii înșiși sunt motivați, la nivel personal, de o sumedenie de interese particulare: nevoia de notorietate, sau cea de câștig, ori dorința de a dobândi autoritate administrativă și așa mai departe.

Nu e nevoie să subscriem la sociologia naivă imputată celor care afirmă teza urmării dezinteresate a adevărului pentru a o susține pe aceasta din urmă. Desigur, în spatele oricărei activități de cercetare, instituționalizată sau nu, se ascund tot felul de interese. Uneori ele pot fi identificate cu ușurință, alteori se arată mai greu de analizat, chiar de către persoana care le resimte. (Ce mobilizează un cercetător să urmărească cu obstinație o problemă abstractă o carieră întregă, uneori fără să găsească un răspuns clar?) Universitatea diferă, totuși, de alte centre de cunoaștere prin faptul că ea nu impune membrilor săi niște standarde de eficiență și niște obiective formulate atât de strict pe cât sunt obligate să o facă firmele private, ori chiar anumite instituții de cercetare publice. Sau, mai precis spus, susținătorii argumentului adevărului pretind că societatea va obține beneficii speciale, altfel mai greu de asigurat, de pe urma unei instituții organizate în mod deliberat astfel încât să nu fie nevoită să impună restricții precum cele amintite anterior. În acest sens, libertatea academică reprezintă un principiu de organizare universitară. Rolul său ar consta tocmai în faptul că ferește universitarii de asemenea presiuni. Titularizarea, considerată în anumite sisteme de învățământ superior indispensabilă libertății academice, face un pariu

de forma descrisă anterior: dacă profesorii vor avea siguranța unui venit periodic satisfăcător pe termen lung, ei nu vor mai răspunde în proporție la fel de mare ca alți oameni de știință unor interese financiare care să îi îndepărteze de anumite tipuri de cercetare (cum e cercetarea fundamentală) sau de domenii de studiu exotice (e.g., limba sanscrită). Mulți se tem că o universitate care pune prea mult accent pe bunăstarea financiară a instituției, sau care își încurajează profesorii să se intereseze, mai mult decât e cazul, de contracte bănoase pentru ei înșiși și instituție, ar putea să piardă din vedere tocmai menirea sa specială, care printre altele justifică și libertatea academică.¹

În firmele private, profiturile orientează, în măsură covârșitoare, cercetarea. Când o direcție de cercetare devine perdantă financiar sau nu promite măcar un câștig pe termen mediu, e de obicei abandonată. Atunci când o strategie de marketing se vădește mai bănoasă decât o investiție în R&D, cea dintâi va fi deseori preferată. Aceasta nu înseamnă că societățile comerciale nu aduc contribuții importante la știință. Dimpotrivă, presiunea financiară poate, în contexte specifice, să producă rezultate științifice (ne mai vorbind de cele practice) pe care mediul universitar le-ar genera cu mai mare dificultate sau în timp mai îndelungat. Dar tocmai de aceea există o diferență între un tip de cercetător și celălalt. O companie farmaceutică are mai mare nevoie de protecția drepturilor intelectuale și a secretului de serviciu pentru a se asigura că eforturile sale vor fi răsplătite financiar cum se cuvine și că merită deci întreprinse; unei universități îi este indispensabil, în schimb, un plus de izolare de presiunile (și atracțiile) financiare. O companie farmaceutică oferă salarii substanțiale și bonusuri mari pentru orice descoperire importantă; o universitate recompensează cu libertatea de a te reorienta mai ușor în interiorul domeniului de activitate, cu securitate ocupațională (titularizare) și poate mai ales cu prestigiu individual.

Situația se arată în parte similară în privința institutelor de cercetare patronate de stat. Ele au o misiune prestabilită, deși unele se pot bucura de suficiență libertate în spațiul definit de aceasta. Totuși, un institut de meteorologie va trebui să ofere informații banale despre vreme cu o anumită periodicitate, deci nu își va putea consacra o parte prea mare din resurse unor probleme prea abstracte. Nimic nu oprește, în principiu, un departament universitar de fizică să-și mute centrul atenției de la cercetarea spațială la cea geologică, decizie care rămâne în afara sferei de posibilitate a NASA. Cel mult, membrilor departamentului li se poate cere să demonstreze capacitatea de a acoperi o materie elementară pentru studenții din primul ciclu. E chiar de dorit ca lucrurile să stea așa și pentru universități, și pentru NASA.

¹ Vezi, de pildă, cap. 4 din cartea fostului președinte al Universității Harvard, Derek Bok, *Universities in the Marketplace: The Commercialization of Higher Education*, Princeton University Press, Princeton, 2003. Concluziile lui Bok sunt, în ceea ce privește universitatea de cercetare americană și presupusul pericol reprezentat de comercializare la adresa cercetării științifice, moderat optimiste.

Pretenția celor care afirmă că e bine ca universitățile să fie lăsate să urmărească adevărul nestingherite nu este că astfel se vor putea obține rezultate care altfel nu s-ar putea atinge, sau că aceasta reprezintă singura cale legitimă de a căuta adevărul; ci că o asemenea organizare are virtuțile sale proprii și ar trebui cultivată ca atare. Un fost președinte al Universității Harvard susținea chiar următorul imperativ pentru universități: acestea nu trebuie să se ocupe de lucruri de care alte tipuri de instituții se achită la fel de bine.¹

Într-o lume fără universități, cercetarea fundamentală ar avea probabil de suferit. Desigur, ea poate fi încredințată institutelor științifice. În state post-comuniste precum România, care au moștenit tradiția sovietică a institutelor de cercetare sub patronajul academiilor de stat, lucrurile chiar așa arată într-o anumită măsură. Dar situația nu schimbă cu nimic importanța libertății academice: pentru ca institutele să poată înlocui cu succes universitățile în producția de adevăr, membrii lor ar trebui să se bucure de un grad ridicat de libertate intelectuală și autonomie instituțională și să fie feriți de presiunea unei misiuni îngust definite.

Cât privește interesele „personale” ale universitarului, o gamă largă dintre acestea se arată, de fapt, perfect compatibile cu cercetarea „dezinteresată”. Mai întâi, din simplul fapt că un anumit tip de activitate servește interese personale nu rezultă că activitatea respectivă a fost întreprinsă *în scopul de* a servi interesele în cauză. În al doilea rând, atâta vreme cât anumite reguli de deontologie profesională sunt respectate de profesori, faptul că anumite activități servesc și interese personale și, eventual, sunt motivate și de acestea, nu aduce numai decât deservicii urmării imparțiale a adevărului. (Nu redefinim un altruist ca egoist doar fiindcă, la urma urmelor, gesturile sale „altruiste” îl fac să se simtă bine, îi sunt comandate de credință, sau îi dau o satisfacție misterioasă – căci altfel nu le-ar face.) Satisfacerea intereselor personale și urmărirea dezinteresată a adevărului nu sunt defel incompatibile.

Tocmai de aceea, ne putem aștepta ca regulile de deontologie profesională să fie, în privințe anume, mai stricte în cazul profesorului care se bucură de libertate academică decât în cele ale cercetătorului într-o firmă privată care se bucură de libertate intelectuală. De exemplu, deși nici unul, nici celălalt nu pot modifica rezultatele obținute în scopul de a deservi agenda finanțatorului, un cercetător privat poate accepta restricții de publicare sau diseminare a informației mai stringente decât s-ar cuveni în cazul unui universitar care colaborează cu un finanțator privat. Urmărirea *dezinteresată* a adevărului, oricât pare ea de idealistă, se asigură practic (atât cât poate fi asigurată) prin intermediul echilibrului între libertatea academică și standardele specifice de deontologie profesională.

¹ Derek Bok, *Beyond the Ivory Tower: Social Responsibilities of the Modern University*, Harvard University Press, Cambridge, 1982, p. 76.

Dacă argumentele în favoarea libertății academice s-ar opri la urmărirea adevărului, cazul în favoarea libertății academice nu ar avea probabil forța pe care suntem obișnuiți să i-o acordăm. Deși distincția dintre universitari și alți „oameni de știință” sau „intelectuali” are, după cum am încercat să arăt, o anumită plauzibilitate, în cazurile limită diferențele devin mai puțin clare. Mai mult, argumentul adevărului pare că se aplică mai bine anumitor tipuri de activități academice (cercetarea) și cu forță mai redusă altora (predarea). Așadar, argumentul adevărului pare să ignore o funcție a învățământului superior pe care mulți dintre noi o găsesc fundamentală – cea educativă. La urma urmelor, ideea că universitatea trebuie să se dedice cu precumpănire cercetării, sau că cercetarea constituie fundalul indispensabil al unei veritabile educații superioare, provine din vremuri relativ recente (din perioada revoluției humboldtiene).

1.2. Argumentul democratic

Un alt argument consecințialist important pentru libertatea academică, care de această dată acordă greutatea cuvenită și funcției educative, poate fi denumit *argumentul democratic*. Conform lui Amy Gutmann, „principalul scop al universității [il constituie] protecția împotriva tiraniei democratice. [...] Controlul genezei ideilor – indiferent dacă ele sunt controlate de o majoritate sau de o minoritate – subminează idealul reproducerii sociale *conștiente* care se regăsește în centrul educației și politicii democratice. Ca un sanctuar instituțional al gândirii libere, universitățile pot împiedica această subminare.” Universitățile oferă un spațiu în care „ideile noi și neortodoxe” pot fi susținute de oameni care „nu mai sunt străini de societate”, ostracizați de majorități tiranice, ci chiar „membri de valoare” ai acesteia. „Luete laolaltă”, continuă filozoafa americană, „libertățile academice ale universitarilor și [...] universităților servesc ca mecanisme de protecție împotriva represiunii politice, nu numai pentru universitari, ci și pentru cetățeni. [...] Democrațiile pot promova libertatea generală de reproducere socială conștientă promovând libertatea specifică de a apăra concepții minoritare în universități, indiferent de popularitatea lor politică...”¹ Funcția educativă intră în joc prin faptul că universitatea continuă proiectul educației democratice, anume reproducerea socială critică. Universitatea produce cetățeni cu o capacitate mai mare de a absorbi și evalua informația; și, pesemne, cetățeni implicați mai activ în viața democratică.

În plus, universitatea produce persoane cu expertiză, atât în persoana profesorilor, cât și în cea a unora dintre cei ieșiți de pe băncile facultăților. Așa cum nota Richard Hofstadter în studiul său privind apariția „expertului”, pe măsură ce funcțiile guvernelor se complică, societatea se vede nevoită să îmbră-

¹ Amy Gutmann, *Democratic Education*, ed. revăzută, Princeton University Press, Princeton, 1999, pp. 174, 177.

țișeze experții „tocmai în interesul democrației”.¹ Societatea va avea interesul ca experții să rămână cât mai independenți de considerente partizane din punct de vedere politic, cel puțin în privința activităților lor profesionale. Universitățile, atunci când se bucură de autonomie, constituie și pepiniere de experți neafiliați politic.

Ne putem întreba în acest punct dacă argumentul democratic diferă, de fapt, de argumentul adevărului. Gutmann vorbește, în frazele citate mai sus, despre semnificația democratică a universităților datorată cultivării de „idei” și apărării „concepțiilor” nepopulare în sânul lor. Importanța ideilor și concepțiilor ar veni din capacitatea lor de a ține la distanță tirania majorității. Mill însuși, în *Despre libertate*, leagă în repetate rânduri pledoaria sa pentru adevăr de pledoaria în favoarea libertăților fundamentale. Pare să o facă în sens invers: dacă ne dorim adevărul, trebuie să păstrăm libertățile individuale amenințate de majoritățile tiranice. În societățile democratice, adevărul, indiferent de cum ar fi el conceptualizat, și democrația par să se afle într-o legătură strânsă.

Cu toate acestea, distincția dintre argumentul adevărului și argumentul democratic poate fi reținută. Primul argument stabilește importanța ideilor în urmărirea adevărului, dar lasă netranșată, în forma în care a fost creionat anterior, chestiunea importanței adevărului. În această fază a lucrării, tema ne interesează mai puțin. E suficient să remarcăm că urmărirea adevărului poate fi ea însăși justificată consecințialist și non-consecințialist. În prima ipostază, căutarea adevărului e de dorit prin rolul său social, de pildă în asigurarea bunăstării prin progresul tehnologic, a bunei guvernări și așa mai departe. În această formulă, democrația (laolaltă cu alte lucruri) întemeiază voința de adevăr.

În al doilea rând, adevărul poate fi dorit ca bun în sine, indiferent de consecințele sale sociale. Aici, în spirit millian, adevărul întemeiază democrația. Important de observat rămâne că cele două nu se află într-o relație de întemeiere univocă și, de asemenea, că nu se epuizează justificativ una pe cealaltă: ne dorim adevărul datorită consecințelor sale democratice, însă nu doar din acest motiv; după cum ne dorim democrația fiindcă se arată avantajoasă în atingerea adevărului, dar nu numai din această pricină. Argumentul adevărului și argumentul democratic reprezintă argumente distincte.

Universitatea are și alte funcții democratice, dincolo de împiedicarea tiraniei majoritare prin examinarea și diseminarea ideilor nepopulare. Printre acestea se numără cel puțin producția de elite (democratice) și, mai general, a profesioniștilor într-un număr de domenii cruciale într-o societate democratică. Cu ceva vreme în urmă, pentru a deveni jurist, o persoană avea alternative la educația de tip academic. Deși obținerea unei diplome de la o facultate „superioară” de drept a constituit întotdeauna o opțiune, majoritatea prefera ucenicia la un avocat, urmată de câștigarea dreptului de a profesa. Astăzi, diploma uni-

¹ Richard Hofstadter, *Anti-intellectualism in American Life*, Knopf, New York, 1963, p. 197; vezi și cap. „The Rise of the Expert”.

versitară a devenit o condiție *sine qua non* a profesiei de avocat (sau judecător, medic, inginer, arhitect). Altfel spus, universitățile constituie acum calea exclusivă de pregătire și certificare profesională, chiar dacă „certificatul de competență” nu este întotdeauna cel final: pentru obținerea dreptului de practică, avocații au nevoie de o stagiatură și un examen de barou. Exemplul poate fi extins și la alte profesii, precum cea de medic, deși în alte domenii piața profesională nu este reglementată la fel de strict.¹ O slujbă de „inginer” într-un domeniu *high tech* se mai poate încă obține de un licențiat în fizică sau chimie, sau chiar de o persoană fără licență universitară, dar care posedă competența necesară și demonstrabilă.

Rămâne întrebarea dacă acest tip de aport la democrație, indiscutabil în sine, justifică libertatea academică – căci nu orice calitate sau menire a universității o face neapărat. Funcția universităților de certificare profesională, de canal exclusiv de acces la (anumite) profesii, îndrituiește instituțiile și pe membrii lor la libertate academică cel puțin în aceeași măsură în care și din aceleași rațiuni pentru care profesiile în general se bucură de autonomie profesională. În centrul pretenției la libertate academică, respectiv la autonomie profesională, se găsește pretenția la autoritate epistemică în domeniul de competență profesională. Credința în expertiza cvasi-exclusivă în exercitarea unei profesii, în capacitatea de auto-reglare și în menținerea standardelor profesionale, laolaltă cu asumarea obligațiilor profesionale specifice, se numără, după cum explică Mihaela Miroiu și Gabriela Blebea Nicolae, printre argumentele care justifică autonomia profesională.² În calitate de profesioniști ei înșiși, de educatori ai viitorilor profesioniști, precum și de evaluatori ai viitorilor profesioniști, universitarii au dreptul la autonomie în privința deciziilor lor de natură profesională. Ca și în cazul restului profesiilor, autonomia profesorilor și cercetătorilor universitari se întemeiază pe importanța socială și funcția democratică a profesiei de universitar.³

¹ Despre conceptul de „profesie”, precum și despre diferența dintre „profesie” și „ocupație”, a se vedea Mihaela Miroiu și Gabriela Blebea Nicolae, *Introducere în etica profesională*, Ed. Trei, București, 2001, mai ales cap. VI.

² Miroiu și Blebea Nicolae, *Introducere în etica profesională*, pp. 51-52, 63-66.

³ Este universitarul un profesionist în sensul strict al termenului? Sociologii par împărțiți. Unii contestă faptul că universitarilor ca grup li s-ar aplica cele două criterii fundamentale ale profesionistului: existența unui corp fundamental de cunoștere abstractă (nu există unul comun *tuturor* universitarilor) și a unui ideal de serviciu (o parte importantă a universitarilor, mai precis cei care nu predau în primul ciclu, nu au „clienți”). Vezi și lucrarea clasică a lui Peter M. Blau, *The Organization of Academic Work*, ed. a II-a, Transaction, New Brunswick, 1994, pp. 11-13. Ambele interpretări pot fi contestate: un corp comun de cunoaștere există în sensul, e drept mai general, al unui set de practici științifice; idealul serviciului nu trebuie să aibă în centru clienți propriu-ziși, ci se poate exprima printr-un ethos al serviciului social (cel care justifică pretenția la libertate academică, de altfel). Alte trăsături ale profesionistului – angajamentul față de comunitate, pretenția la autonomie

Din nou, ca și anterior în cazul libertății de exprimare și al libertății intelectuale, se cuvine să ne întrebăm dacă *această secțiune* a argumentului democratic (deci nu argumentul democratic în întregime) distinge cumva între universități și asociații profesionale. Există rațiuni pentru a oferi unui universitar, privind exclusiv din perspectiva secțiunii profesionale a argumentului democratic, mai multă autonomie decât unui membru al oricărei alte asociații profesionale? Cred că se poate argumenta că atât societatea, cât și profesiile, sunt avantajate de recunoașterea unui grad mai mare de libertate sau a unei libertăți speciale (academice) pentru universitari. În raport cu profesia, universitatea îndeplinește o importantă funcție critică. Nu numai că păstrează și diseminează standardele profesionale și expertiza profesională, ci le și supune examenului critic – lucru pe care nu orice for profesional îl face neapărat, sau de obicei. În raport cu societatea, universitatea oferă o garanție că autonomia profesiilor nu se transformă într-o licență pentru auto-mulțumire și satisfacție de sine necritică din partea profesioniștilor.

1.3. Argumentul autonomiei

Cel de-al treilea argument în favoarea libertății academice poate fi denumit *argumentul autonomiei*. El admite atât o variantă consecințialistă, cât și una non-consecințialistă. Cea dintâi se înrudește cu viziunea romantică germană privind menirea instrucției academice de a educa ființe umane complete, depline, și rolul fundamental al libertății ideilor în această întreprindere. Viziunea amintită poate să pară naivă într-o epocă a masificării (sau, după unii comentatori, a universalizării) învățământului superior. Tradusă într-un limbaj modern, care înlocuiește idealul romantic de *Bildung* cu termenul mai comun și mai larg de autonomie, înțeasă ca și capacitatea persoanei de a acționa în conformitate cu propria viziune despre bine și de a se bucura de roadele acțiunilor sale, această concepție despre rolul învățământului superior continuă să fie actuală. La urma urmelor, Declarația de la Bologna asociază învățământul superior cu nimic mai puțin decât „dezvoltarea umană”.

Despovărat de o parte din încărcătura sa idealistă, argumentul autonomiei afirmă că în îndeplinirea rolului lor de a cultiva individul, de a-l perfecționa intelectual și a-l deprinde să gândească independent, universitarilor le este indispensabil un grad ridicat de libertate. Cu alte cuvinte, o universitate care se bucură de un grad ridicat de libertate academică va constitui un spațiu mai propice pentru formarea de personalități autonome decât o va face o instituție similară care nu acordă un nivel adecvat de libertate. Libertatea se dovedește crucială pentru abilitatea universităților de a le oferi studenților un mediu de idei

profesională, controlul accesului la profesie – li se aplică universitarilor în mod mai evident.

variate, stimulante intelectual, de a fi deprinde cu formularea de argumente raționale și de judecăți independente, pe baza cărora să poată lua decizii în privința propriilor lor vieți.

În măsura în care astfel de studenți și absolvenți vor deveni cetățeni mai buni (mai informați, mai participanți la viața cetății), argumentul autonomiei se suprapune parțial peste argumentul democratic. Însă cel puțin de la Kant încoace ne-am obișnuit să prețuim autonomia individuală și în sine, dincolo de consecințele sale sociale. Din această perspectivă, argumentul autonomiei merită să fie analizat separat de argumentul democratic.

Aducând vorba despre studenți și absolvenți, argumentul autonomiei li se aplică și lor. Ei au nevoie de libertatea de a își exprima ideile fiindcă dezvoltarea lor ca ființe umane autonome depinde de capacitatea lor de a se manifesta liber și responsabil, laolaltă cu abilitatea de a critica ideile expuse de alții, mai ales atunci când aceștia dețin o poziție de autoritate instituțională, morală și epistemică. În Germania secolului al XIX-lea studențimea se bucura, tocmai datorită unei astfel de înțelegeri a funcției universității, de o libertate de a studia (*Lernfreiheit*) considerabilă, care includea alegerea cursurilor, eventual la mai multe universități, ba chiar și de o anumită libertate de a își determina ceea ce acum am numi „traseele curriculare”.

Universitățile de azi sunt în mod tipic mai constrângătoare, în parte fiindcă alte culturi au avut o tradiție paternalistă în privința educației tinerilor, în parte datorită formalizării tot mai ridicate a profesiilor, în parte deoarece universitatea are acum de jucat mai multe roluri decât o făcea cu 200 de ani în urmă. Totuși, pare de netăgăduit că un anumit nivel de autoritarism intelectual devine incompatibil cu funcția universității de a crea, pe băncile sale, ființe umane autonome.

În al doilea rând, datorită pozițiilor de autoritate deținute de profesori, formarea studenților ca persoane autonome depinde și de libertatea de constrângeri exterioare a celor dintâi. Un profesor care se cenzurează în activitatea sa academică de teama unor sancțiuni sau repercusiuni percepute ca nelegitime nu va oferi studenților numai un prost model de profesionist, ci un prost exemplu de persoană autonomă. Doar niște profesioniști independenți și autonomi pot forma persoane autonome.

1.4. Argumente non-consecințialiste

Observam anterior că argumentul autonomiei poate avea atât o formă instrumentalistă (libertatea academică asigură formarea persoanei autonome), cât și una non-consecințialistă. În ipostaza din urmă, libertatea academică ne asigură că *tratăm universitarii ca pe niște persoane autonome*. În acest caz, autonomia nu este interpretată în sensul său universal, aplicabil fiecărui individ,

fiind mai degrabă strâns legată de natura profesiei academice: libertatea academică ocupă un loc central în asigurarea demnității profesionale a universitarului. Așa cum notau autorii Raportului din 1915 al Asociației Americane a Profesorilor Universitari:

În măsura în care cărturarii de profesie, în decursul formulării și promulgării opiniilor lor, sunt, sau par să fie, datorită situației în care sunt puși, influențați de alte motive decât de conștiința lor științifică și de dorința de a câștiga respectul colegilor lor, în măsura respectivă meseria de profesor universitar este coruptă...¹

Un membru al corpului didactic din învățământul superior care nu are libertatea de a își exercita profesia în conformitate cu normele deontologice și cu ethosul care îi sunt specifice se vede supus unui tratament nedemn din punct de vedere profesional. Cum activitatea academică nu poate fi separată de ethosul științific în general și cum acesta include, ca și componentă centrală, schimbul critic de idei sau urmărirea adevărului indiferent de popularitatea sa, libertatea academică se dovedește centrală profesiei de universitar. Nu-i poți pretinde profesorului să urmărească adevărul luându-i în același timp mijloacele de a o face, căci îl vei împiedica să-și atingă scopurile și, mai întâi de toate, îl vei umili.

Argumentul de mai sus are, pesemne, o rezonanță specială pentru cei ce au profesat în mediul academic românesc anterior anului 1990, poate în special în domeniul științelor socio-umane. Libertatea academică a fost încălcată în ne-numărate privințe în România comunistă în cazul fiecărei discipline și al fiecărui domeniu, prin politicile de promovare, prin supravegherea activităților didactice și de cercetare, prin îngrădirea dreptului de comunicare a ideilor profesionale, ca să nu mai punem la socoteală absența autonomiei universitare și a auto-guvernării reale a comunității academice. Totuși, în domeniul științelor sociale și umane s-a întâmplat mai mult decât atât, de bună seamă datorită impactului lor imediat asupra ideologiei oficiale (deși cariera lisenkoismului în Uniunea Sovietică arată că nici anumite științe tari nu se aflau departe de restricții specifice). Anumite direcții de cercetare au fost închise de-a binelea, iar pentru altele paradigma s-a impus de sus, așa încât au fost cel mai adesea ocolite de persoanele care țineau la respectul de sine profesional. Cei puși în imposibilitatea de a cerceta un subiect important, fie că era vorba despre o temă tabu sau un domeniu strict reglementat ideologic, au resimțit poate în primul rând natura nedemnă, în raport cu identitatea lor profesională, a acestui tratament, dincolo de consecințele sale nefaste pentru disciplină sau societate. Situația învățământului superior într-un regim totalitar ilustrează bine sensul non-consecințialist al argumentului autonomiei.

¹ AAUP, „1915 Declaration of Principles”, în William W. Van Alstyne, *Freedom and Tenure in the Academy*, Duke University Press, Durham, 1993, pp. 396-397.

Argumentul deontologist poate fi extins în manieră similară și la studenți. Un învățământ superior autoritar, care îndocctrinează audiențe captive, nu numai că va sfârși prin a produce studenți și absolvenți în genere cu un grad mai redus de autonomie (conform argumentului consecințialist), ci îi va trata pe aceștia din urmă ca neautonomi, incapabili de a acționa conform propriilor concepții și judecăți, sau lipsiți de raționalitate.

Argumentul autonomiei privește universitarul atât ca transmițător de idei, ca persoană care comunică concepții și rezultate, cât și în capacitatea sa de receptor de idei. Autonomia sau demnitatea profesională sunt încălcate nu doar atunci când suntem obligați să spunem anumite lucruri, ori opriți să rostim ceea ce credem că e cazul să spunem, ci și atunci când nu ni se permite să ascultăm ceea ce alții – colegii de breaslă, subiecții experimentelor etc. – cred de cuviință să ne comunice. La fel în privința studențimii. A restrânge abilitatea de exprimare sau comunicare a unui student peste limite rezonabile nu îl tratează doar pe potențialul vorbitor ca neautonom, ci și pe colegii săi, în calitate de potențial auditoriu.

În varianta sa deontologistă, argumentul autonomiei justifică libertatea academică (sau autonomia profesională) pe baza unei concepții despre profesii în general și despre profesia universitară în particular. Ca atare, nu angajează numai decât autonomia în sensul său general uman. Cu toate acestea, distanța între tratamentul nedemn din perspectiva profesiei și tratamentul nedemn ca ființă umană nu este foarte mare. O comparație cu libertatea de exprimare a artiștilor ilustrează această observație.

Deseori alegerea unei profesii răspunde unei nevoi intime a persoanei și, ca atare, îi oferă acesteia o modalitate de auto-exprimare. Nu întotdeauna ne gândim la profesii în acest mod, dar uneori o facem. Un caz paradigmatic îl constituie acela al diferitelor activități pe care le asociem cu manifestarea artistică. Tindem să credem că un romancier sau o poetă, un actor ori o cântăreață de profesie, și-au ales meseria „din pasiune”. Contribuie deseori la această percepție absența unor stimulente financiare evidente, dar percepția rezistă și acolo unde câștigurile există ori unde alte stimulente (dorința de notorietate, să zicem) pot fi ușor imaginate. Încercând să justifice o măsură adecvată de libertate de exprimare pentru artiști, o autoare a notat că exprimarea artistică, pe lângă importanța sa instrumentală, implică și „un sens adânc al împlinirii, explorării, definirii și dezvoltării personale.”¹ Între individ și profesia sa se produce, în astfel de cazuri, o identificare profundă și autentică.

Ceea ce vreau să susțin aici este că nu dispunem de rațiuni speciale pentru a nu extinde punctul de vedere care identifică împlinirea personală cu cea profesională și în privința altor profesii decât cele artistice. Eventual, în privința

¹ Anne Salzman Kurzweg, „Live Art and the Audience: Toward a Speaker-Focused Freedom of Expression”, *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 34.2, 1999, p. 439.

unora mai mult decât a altora, deși aici opiniile vor varia puternic în funcție de societate, de tradiția și cutumele sale. Ba îndeletnicirile științifice par să se asemene în mod special cu cele artistice în percepția noastră obișnuită: ambele pornesc deseori dintr-o „nevoie sau impuls de creație”, cum scrie autoarea citată mai înainte; ambele au o „valoare intangibilă” evidentă pentru artist și cercetător, independentă de valoarea lor socială sau de cea personală în sens instrumental (salariul, confortul, notorietatea, recunoștința altora etc.).¹ În fine, ambele par să aibă o legătură intrinsecă cu actul de comunicare al experienței artistice, respectiv științifice. E la fel de greu de crezut că un cercetător și-ar satisface impulsul creator dacă ar ține rezultatele unui experiment extraordinar complet secrete, pe cât e de dificil de imaginat că un actor ar fi deplin satisfăcut de reprezentațiile sale în fața oglinzii, sau un poet de poezii neîmpărtășite cu altcineva. Așadar, există un sens în care absența libertății academice aduce atingere nu doar demnității profesionale, ci și celei umane a academicului; tot așa cum absența „libertății artistice” frustrează nu doar demnitatea profesională a artiștilor și artistelor, ci și pe cea umană.

Un al cincilea argument în favoarea libertății academice va fi amintit pe scurt, fiindcă el nu stabilește *de ce anume* trebuie apărată libertatea universitarilor, ci ne spune că, odată ce am stabilit din rațiuni independente că protecția respectivă se cuvine să fie acordată, avem motive în plus să o facem cu o anumită strictețe. Principiul libertății academice, odată stabilit, trebuie să fie, conform acestui argument, un principiu tare. Restrângerea presupune riscuri substanțiale, așa încât ar fi bine să tolerăm un „exces” de libertate, căci alternativa riscantă este de a limita, treptat dar în cele din urmă considerabil, dreptul sau drepturile pe care tocmai ne-am decis să le protejăm sub umbrela principiului.

Argumentul schițat în paragraful anterior constituie o versiune a *argumentului pantei alunecoase*.² În esență, el afirmă că dacă ne-am decis în favoarea principiului libertății academice, o regulă generală, care nu e sensibilă la prea multe distincții de conținut, ne va sluji mai bine pe termen lung decât o regulă foarte sensibilă la distincții. Să ne imaginăm că o profesoară face o afirmație care revoltă o proporție considerabilă din comunitatea universitară. Totuși, afirmația nu reprezintă o violare clară a deontologiei profesionale, ci mai degrabă o idee pe care mulți o găsesc ofensatoare, dar căreia nu putem fi siguri că i s-a dat glas doar în scopul de a insulta. Afirmația cade pe o zonă gri, deși majoritatea o consideră de un gri foarte închis. În aceste condiții, conform argumentului pantei alunecoase, ar fi bine să folosim o sită cu ochiuri foarte mărunte atunci când determinăm ce sancționăm și ce nu. Cu cât admitem mai

¹ Kurzweg, „Live Art and the Audience”, pp. 439, 444. La aceasta se mai poate adăuga și similaritatea în privința inapetenței publicului larg de a judeca valoarea creației artistice, respectiv științifice (de obicei din rațiuni diferite).

² Pentru o aplicare la libertatea academică, din care mă inspir mai jos, vezi Eugene Volokh, „Academic Freedom and Slippery Slopes”, la <http://volokh.com>, 2004.

multe sancțiuni, cu atât calificăm mai mult regula și generăm mai multe precedente, bazate pe noi și noi distincții. Cu cât vom avea mai multe precedente, cu atât va spori mai tare dorința și presiunea altor persoane de a limita lucruri pe care și ei, la rândul lor, le consideră ofensatoare. În cele din urmă, excepțiile de la regula simplă cu care am pornit se vor înmulți până vor pune sub semnul întrebării existența principiului.

În al doilea rând, o regulă simplă și inalterabilă are avantajul, comparativ cu o regulă flexibilă și care se schimbă des, că va fi mai ușor să mobilizezi societatea să o susțină. Dacă vreau să fiu sigur că libertatea academică este inatacabilă, odată stabilit principiul încerc să-l schimb cât mai puțin. Orice schimbare sau încercare de a modifica principiul va fi percepută automat ca un lucru grav, un atentat la principiul însuși. Dacă ajungem în situația de a califica principiul des, lumea va deveni insensibilă la modificări de mică anvergură. Adăugate, acestea se pot însuma într-o încălcare substanțială a principiului, pe nesimțite, fără ca societatea civilă să ia act. Din aceste motive, o regulă simplă și tare constituie o alternativă preferabilă uneia deosebit de flexibile.

*

* *

Am analizat anterior cinci argumente în favoarea libertății academice. Nu toate aceste argumente se aplică numai universitarilor. Spre exemplu, argumentul adevărului se aplică deopotrivă universitarilor și celor implicați în alte activități intelectuale, poate în special cercetătorilor, indiferent de domeniul în care activează. În al doilea rând, nu toate argumentele disting între acte academice (ori intelectuale) și acte de altă natură. Argumentul autonomiei, varianta deontologistă, se aplică cu forță similară expresiei artistice (și, pe semne, nu numai ei). Să însemne toate acestea că libertatea academică nu constituie, la urma urmelor, un principiu distinct de altele similare, în particular de principiul libertății de exprimare?

În opinia mea, răspunsul la această întrebare este negativ. Specificitatea libertății academice – atât cât se poate vorbi despre specificitate în domeniul normativ, căci în societățile democratice principiile și valorile pe care acestea le apără se înrudesesc cel mai adesea la un nivel sau altul – provine din două direcții. Mai întâi, deși unele argumente nu disting între universitari și alte persoane sau alți profesioniști, ele se aplică cu mai mare forță în cazul universitarilor. În al doilea rând, complexul justificativ ca atare, asocierea de argumente, identifică libertatea academică drept un principiu distinct. Cu alte cuvinte, dacă interpretăm argumentele în izolare unele față de celelalte, se prea poate să ne întrebăm dacă, în cele din urmă, libertatea academică constituie un principiu aparte, diferit de libertatea intelectuală sau artistică; luându-le în considerare împreună, distingem mai clar specificitatea libertății academice.

1.5. Mai este libertatea academică actuală?

Încercând să justific libertatea academică am vorbit despre universitate în termeni destul de asemănători cu aceia folosiți de Fichte¹ și Kant² la 1800, de Mill³ și Huxley⁴ la 1850, de Dewey și Charles Eliot⁵ la 1900. Mai sunt acești termeni, cum se zice, de actualitate? Ideea de Libertate Academică depinde de o Idee de Universitate. Nu s-a modificat paradigma în educația superioară, mai ales în ultimele trei-patru decenii? Literatura de specialitate e invadată de semnale conform cărora universitatea s-ar fi schimbat. Se vorbește despre universitatea „antreprenorială”, „capitalismul academic”, universitatea ca „prestator de servicii” (respectiv reconceptualizarea studenților ca și „clienți”), „ieșirea pe piață” a instituțiilor de învățământ superior, „comercializarea” universității, despre „fabrici corporatiste de cunoaștere”, contractualizarea relațiilor dintre universitate și stat – și lista de sintagme decupate din titlurile de volume sau articole care anunță deplasarea de perspectivă poate continua. Mai are sens să proclamăm fastuos, cu filozoful John Dewey, că „funcția universității este adevărul”?

Desigur, în învățământul superior occidental s-au schimbat destule lucruri în ultimele decenii. Universitățile nu mai sunt turnuri de fildeș. Dar au fost cu adevărat vreodată? Istoria ne arată că oricând universitatea a fost o instituție de succes, rolul său a fost unul în societate, nu în afara ei – și asumat ca atare. Se vorbește astăzi tot mai mult despre responsabilitatea socială a universității. Dar când nu s-a vorbit? Cu siguranță Wilhelm von Humboldt, Cardinalul Newman și revoluționarii șaizeci-optiști împărtășeau acest punct de vedere, deși opțiunile lor politice și sociale nu se asemănau.

Totuși, se spune că nicicând nu a fost universitatea așa de aproape de piață cum se află în prezent. Poate – dar să ne amintim de universitățile civice britanice de la finele secolului al XIX-lea, multe dintre ele marile universități de azi, înființate de businessmeni sau finanțate de industriași în scopul de a oferi industriei locale profesioniști și administratori competenți. În Statele Unite, dat fiind rolul laicului în universitatea publică și privată deopotrivă, distanța dintre economie și academie nu a putut niciodată rămâne prea mare. Atletismul universitar a fost inventat la începutul lui 1900 ca o mașină de făcut bani. La fel și cursurile de dans sau de gătit, oferite uneori de universități.

¹ Hofstetter, *The Romantic Idea*.

² Immanuel Kant, *The Conflict of the Faculties / Der Streit der Fakultäten*, coord. și trad. de Mary J. Gregor, University of Nebraska Press, Lincoln, 1992.

³ Vezi John Stuart Mill, „Inaugural Address Delivered to the University of St. Andrews”, în *Collected Works of John Stuart Mill*, vol. XXI, University of Toronto Press, Toronto, 1991.

⁴ Vezi T.H. Huxley, „Universities: Actual and Ideal”, în T.H. Huxley, *Collected Essays*, vol. III, Macmillan, Londra, 1894.

⁵ Charles W. Eliot, „Academic Freedom”, *Science*, vol. 26, nr. 653, 5 iul. 1907; Charles W. Eliot, „Address”, *Science*, vol. 24, nr. 601, 6 iul. 1906; și Charles W. Eliot, „Resemblances and Differences among American Universities”, *Science*, vol. 22, nr. 572, 15 dec. 1905.

Cu toate acestea, nu se profilează universitatea viitorului cumva ca o instituție cu totul nouă, administrată birocratic, profesionist – „o universitate condusă după regulile managementului firmei, adaptate adecvat”, după cum în-deamnă un manifest publicat în România post-comunistă?¹ Managerii profesioniști nu au lipsit din istoria învățământului superior. Uneori, mai ales în anumite state europene, rolul a fost asumat în parte de minister, printr-o birocrăție centralizată. Nu la acest tip de birocrăție se referă citatul de mai sus – dar exemplul birocrăției de stat ne arată că universitățile nu sunt neobișnuite să fie îndrumate „profesionist”, „de sus”, sau din afară.

Într-unele sisteme anglo-saxone de învățământ superior, în schimb, structurile birocratice și administrația laică (de non-universitari) au aproape aceeași vârstă cu universitățile. În plus, un management profesionist nu poate înlocui cu succes, complet, în învățământul superior în ansamblul său, guvernarea colegială, ci o poate doar complementa. Nu cred, de fapt, că manifestul invocat sau autorii care l-au inspirat ar merge prea departe pe linia „regulilor managementului firmei”. Pe de-o parte, ideea că succesul de piață al companiilor comerciale poate fi atribuit numai deocârm unei organizări raționale, sistematice, eficiente, rămâne o concepție inocentă. Pe de altă parte, ideea că structura administrativă care funcționează într-un tip de organizație va da roade și în altul printr-un transplant cu adaptări cosmetice, indiferent de formele de putere și legitimare, de cultura instituțională, de relațiile ierarhice și de statut, denotă credulitate.²

Schimbările de paradigmă documentate și conceptualizate de mulți teoreticieni contemporani ai educației superioare nu au reușit încă, și probabil nu vor reuși în viitorul previzibil, să producă ruperi tectonice sau reforme cu ade-vărat radicale. Universitățile din țările democratice au avut de multă vreme tendințe antreprenoriale, au fost măcar întrucâtva sensibile la forțele de piață, au beneficiat de conducere profesionistă și au cunoscut forme de administrare birocratică.

Anumite sisteme de învățământ europene mai au minusuri considerabile în materie de viziune, eficiență, spirit de competiție, relevanță. În România, învățământul universitar trece printr-o perioadă de criză reală (una pe care, de altfel, panaceul managementului profesionist nu o poate rezolva cu de la sine putere). E firesc ca universitățile, cel puțin cele din societățile democratice, să experimenteze, dezinhibat dar prevăzător, gradualist, cu tot felul de soluții de organizare. Dar, dacă judecăm după ce ne spun istoria și cultura profesională, e greu de crezut că universitatea va înceta să fie o organizație colegială, sau – și revenim astfel la problema libertății academice în ziua de azi – că discursul său

¹ Valentin Mureșan, „Universitatea antreprenorială în România: patternul schimbării”, în Valentin Mureșan, *Manifest pentru o universitate antreprenorială*, Ed. Punct, București, 2002, p. 65.

² O carte clasică pe această temă este Robert Birnbaum, *How Colleges Work: The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco, 1988.

tradițional de legitimare se va modifica substanțial. Recomandarea 1762 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind libertatea academică și autonomia universitară, adoptată pe 30 iunie 2006, oferă o bună imagine a persistenței acestui discurs. Recomandarea reflectă, pe de-o parte, noul vocabular european al „schimbărilor profunde” și „economiei cunoașterii”, din care nu lipsește retorica necesității unui „nou contract între universitate și societate” care să le „reflecte și să le recunoască” pe cele dintâi. Articolele imediat următoare revin însă la vechiul discurs:

Responsabilitatea socială și culturală a universității înseamnă mai mult decât simpla capacitate de a răspunde nevoilor imediate ale societății și ale pieței, oricât de important ar fi ca ele să fie luate în serios. Ea cheamă la un parteneriat în definirea cunoașterii în beneficiul societății și implică faptul că universitățile trebuie să continue să adopte o perspectivă pe termen lung și să contribuie la rezolvarea problemelor fundamentale ale societății, pe lângă găsirea de soluții pentru problemele imediate.

Vocația tradițională și potențialul deplin al universităților secolului XXI includ, în afară de cercetarea independentă și progresul liber al cunoașterii dobândite (însă inclusiv prin intermediul acestora), contribuția stabilă la dezvoltarea ordinii sociale și cunoașterea valorilor de bază în societate, cultivarea identității naționale și înțelegerea receptivă a contribuțiilor internaționale și universale, promovarea cetățeniei democratice și sensibilitatea față de mediul uman și natural la nivel deopotrivă local și global, stabilirea obiectivelor academice, pregătirea pentru flexibilitate practică și dezvoltarea gândirii critice.

Astfel de rânduri retorice redau perfect importanța discursului de legitimare tradițional al universității. Atâta timp cât el persistă, libertatea academică va continua să aibă forța unui principiu fundamental în societățile democratice.

Dar chiar dacă realitatea se bucură de câțiva pași în avans față de retorica legitimizează, chiar dacă universitatea va deveni mai birocratică, administrată mai profesionist, nimic nu sugerează că libertatea academică va scădea în importanță. Exemplul sistemului de învățământ superior cel mai de succes în secolul XX, cel american, arată că tocmai acolo libertatea academică a căpătat funcția unui concept regulator, bine cimentat în conștiința profesională a cadrelor didactice și a administratorilor universitari deopotrivă. La mijloc nu se află nici un paradox: implicarea terților în coordonarea vieții profesionale a dus la încercarea de a căuta un principiu care clarifică și reglementează drepturile și obligațiile ambelor părți. Codificarea, formalizarea principiului libertății academice în regulamente și proceduri a reprezentat o altă consecință pozitivă a acestui fenomen, firească mai ales într-o instituție preocupată de organigrame, planuri strategice și eficiență.

Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că managementul profesionist nu reprezintă numaidecât o slăbire a libertății academice, cum se crede uneori.

Unii cercetători americani, laolaltă cu mulți profesori universitari, împărtășesc această percepție fiindcă peste Atlantic lupta pentru libertate academică individuală a însemnat, adesea, lupta împotriva consiliilor directoare „laice” (neaparținând profesiei) și a președinților. Un pas înainte pentru libertatea academică a reprezentat, de cele mai multe ori, un pas înapoi pentru consilii și administratori.

În schimb în Europa, poate mai ales în România, destui universitari știu prea bine că presiunea grupului profesional, a catedrei, a facultății, a senatului democratic („democratic”?) ales, poate strangula libertatea academică. Autoritarismul și sectarismul colegial, „imperialismul dogmatic” al ideologiei disciplinare, cum îl numea cineva, reprezintă amenințări formidabile la adresa principiului analizat aici. O administrație laică profesionistă, aflată într-un echilibru cu auto-administrarea colegială, poate sparge clicile academice, clanurile universitare, găștile disciplinare sectare. Din toate aceste motive, antreprenorializarea universității, dacă va ajunge vreodată să aibă o anvergură care să o ridice la statut de nouă paradigmă, nu va face libertatea academică irelevantă, ci cu atât mai semnificativă.

La finalul capitolului, propun să revenim la citatul cu care l-am deschis – observația lui Louis Menand că libertatea academică, ca și alte principii și drepturi fundamentale dintr-o democrație, presupune o „suspendare deliberată a neîncrederii” pentru a funcționa cum trebuie. Cu alte cuvinte, când avem de-a face cu instituții sau principii democratice, practica e subdeterminată de justificare.¹ De aceea, justificarea sună deseori idealist, formulată în termeni a căror măreție atinge pomposul. E și cazul libertății academice. Prin urmare, scepticii, mai cu seamă cei de profesie, vor putea pretinde întotdeauna că în realitate universitarii nu urmăresc adevărul tocmai dezinteresat; că viziunea despre universitate propusă de argumentele în favoarea libertății academice frizează idealismul; că departamentele politizate de științe socio-umane nu slujesc cum se cuvine democrația; și tot așa. În parte, ei au dreptate. Criticile lor sunt, de asemenea, necesare. Încălcările deontologiei profesionale care condiționează libertatea academică se cer remediate. Chiar și un sistem de învățământ matur și productiv poate fi îmbunătățit.

Critici similare se pot aduce și sistemului libertăților fundamentale. Să ne gândim doar la libertatea de exprimare, care a fost – și va mai fi – o temă importantă în acest studiu: oamenii se dovedesc frecvent răutăcioși, invidioși, perfizi și interesați; ei afirmă, acuză, critică, neagă adeseori nu din dorința de adevăr sau de bine, ci pentru a își satisface orgoliul, a își menține ori ridica statutul, fiindcă sunt mânați de pasiuni care le întunecă uneori rațiunea, măcinați de obsesii, motivați de interese care nu le sunt nici lor întotdeauna clare. Principiul libertății de exprimare, cu teoria sa nobilă despre adevăr și eroare, despre

¹ Acesta este, parțial, argumentul lui Richard Rorty în articolul său „Does Academic Freedom Have Philosophical Presuppositions?”, în Menand, *The Future of Academic Freedom*.

democrație sau autonomie, spune o poveste optimistă despre o realitate pe care o cunoaștem destul de sumbră. De ce am crede basmele lui John Stuart Mill despre libertatea de exprimare? De ce am crede legenda despre universitate plăsmuită în acest capitol?

Răspunsul poate suna, pentru unii, ca o slabă consolare. Pentru că, în parte – dar e adevărat, numai în parte – e o poveste adevărată. În al doilea rând, pentru că povestea poate deveni *mai* adevărată numai dacă o acceptăm ca fiind deja, în parte, adevărată. Perspectiva cinică are dreptate atunci când atacă practica pentru că nu se înalță la altitudinile idealului. Dar greșește dacă vrea să spună prin asta că atât practica, cât și idealul imposibil de atins, în cazul nostru universitatea modernă și a sa libertate academică, trebuie abandonate. Căci beneficiile asigurate de disponibilitatea de a face un „salt de credință”, *a leap of faith*, cum ne îndeamnă Louis Menand, se dovedesc substanțiale: universitatea secolului al XX-lea, cu căderile și înălțimile ei, a demonstrat-o cu prisosință.

Capitolul 2

Libertatea academică – datorii și drepturi

Am formulat în capitolul anterior un principiu tare al libertății academice. În Partea a II-a a studiului voi discuta câteva mecanisme prin care ne asigurăm de implementarea practică a principiului. Până atunci, se cuvine să vedem mai în amănunt ce tipuri de activități protejează libertatea academică și față de cine. Vom obține o schiță generală a conceptului de libertate academică, care ne va ghida pe parcursul capitolelor care urmează. Analiza de mai jos¹ se situează în sfera principiilor, amânând deocamdată tema politicilor vizând libertatea academică.

O primă observație, adesea trecută cu vederea de susținătorii libertății academice, remarcă faptul că libertatea academică este condiționată de datorii profesionale. Acestea survin din însăși întemeierea principiului, în special din justificările de natură consecințialistă. Atâta vreme cât societatea recunoaște principiul libertății academice în virtutea contribuției sociale a universitarilor, ea condiționează libertatea de menținerea aportului respectiv, de îndeplinirea funcțiilor care justifică principiul. Dacă universitatea nu mai poate funcționa în parametri normali, sau dacă abandonăm concepția schițată despre universitate, de ce s-ar mai osteni societatea să asigure membrilor ei libertate academică?

Argumentul non-consecințialist introduce constrângeri diferite: ne spune cum trebuie tratați alți actori ai comunității universitare, în special colegii și studenții. Libertatea personalului didactic este limitată de drepturile studenților, fie că acestea sunt drepturi academice sau civile, ca și de drepturile (academice și civile) ale colegilor lor, ori ale altor membri ai comunității universitare. Să analizăm pe scurt principalele tipuri de datorii profesionale de care depinde libertatea academică și relația dinamică în care datoriile intră cu libertățile.

Datoria competenței derivă din calitatea de profesionist a cadrelor didactice universitare, care se găsește în centrul justificării libertății academice. Libertatea academică presupune expertiza profesională. Menținerea unui anume nivel de competență reprezintă o condiție esențială a activității didactice sau de cercetare într-o universitate. În caz contrar, persoana dovedită incompetentă ar decădea din drepturile de profesionist. Ne așteptăm de la o profesoară universi-

¹ Pentru mai multe dintre argumentele de mai jos, a se vedea De George, *Academic Freedom and Tenure*, care a constituit o bază solidă de inspirație.

tară să fie la zi cu ce se întâmplă în domeniul său disciplinar, sau măcar în subdomeniul nișă în care s-a supraspecializat, păstrând în același timp o competență disciplinară generală.

Pe de altă parte, funcțiile universitarilor diferă, așa încât ar fi nefiresc și contraproductiv ca unui cadru didactic care predă cursuri introductive pentru primul ciclu să i se ceară să demonstreze cunoașterea specifică unui conducător de doctorate, ori unui cercetător de vârf. Nu avem pretenția de la medicul de familie să poată efectua operații chirurgicale complexe. Fiecare profesionist trebuie să arate competența necesară sferei sale de activitate. Totuși, dacă în domeniul relevant s-au conturat recent răsturnări de paradigmă ale căror efecte reverberează până la nivelul de bază al disciplinei, chiar și unui „generalist” i se poate pretinde să le cuprindă în materia sa. Studenții au nevoie de un anumit grad de acoperire pentru a putea avea acces la cursuri avansate. Ca să revenim la analogia cu medicul de familie, deși nu ne așteptăm ca acesta să cunoască ultimele cercetări, putem avea pretenția să prescrie medicamente moderne și nu de concepție învechită.

Cu alte cuvinte, deși justificarea libertății academice presupune menținerea unui nivel de competență disciplinară, nivelul trebuie să fie adecvat sarcinilor academice ale persoanei și funcției sale didactice. Observația rămâne valabilă atât în cadrul unei instituții (introducând o distincție între competența unui asistent și cea a unui profesor), cât și de-a curmezișul mediului instituțional (introducând o distincție între un profesor la Universitatea Rurală A și un profesor la Universitatea de Cercetare B). Suntem încă tentați să gândim în termenii unui sistem de învățământ superior nediferențiat intern. Pe măsură ce instituțiile se vor diferenția, natura competențelor se va diferenția și ea, nuanțându-se corespunzător.

Argumentul adevărului afirmă că profesorii și cercetătorii universitari trebuie să urmărească adevărul în mod nepărtinitor și dezinteresat. Cerința a fost uneori interpretată în sensul *datoriei imparțialității*, înțelesă ca prezentare a tuturor (sau a cât mai multor) puncte de vedere opuse, mai ales cu privire la temele acoperite în cursuri. Eforturile de a impune regula imparțialității¹ s-au făcut simțite în special în cazul disciplinelor socio-umane, acuzate adeseori de politizarea studenților sau de nesocotirea unor poziții ideologice contrare. Cunoaștem o atare interpretare a datoriei imparțialității din presă: jurnaliștii se simt uneori obligați să ceară opinia oricărei părți suficient de vocale sau vizibile încât să-și facă punctul de vedere cunoscut la nivel public. Dacă la o emisiune televizată sau radiofonică se discută despre apariția omului pe Terra, atunci un preot se va afla, de obicei, pe platou.

Teza imparțialității astfel definită comite, în context academic, un abuz de interpretare. Nu orice punct de vedere, oricât de nepertinent, depășit, sau

¹ Un caz care a făcut multă vâlvă: așa-numitul „Academic Bill of Rights”. Vezi <http://www.studentsforacademicfreedom.org>.

dezinformații trebuie să-și găsească locul în sala de curs (deși uneori ar putea fi utilizat în scop educativ), iar teoriile prezentate nu trebuie înfățișate în mod așazis neutru. Dimpotrivă, știința, chiar la nivelul unor cursuri introductive, presupune excluderea sau ignorarea anumitor teze sau puncte de vedere ca „neștiințifice”, precum și abordarea critică a ideilor care au căpătat o anumită circulație în interiorul comunității științifice.

În consecință, „urmărirea dezinteresată a adevărului” implică nu imparțialitatea în sensul definit mai sus, ci capacitatea de a justifica colegilor de disciplină decizia de a include în sau exclude din materia predată anumite informații.¹ Pretenția la imparțialitate poate dăuna libertății academice, în loc să o susțină, dacă introduce în judecata profesională (ce subiecte să abordez la oră, ce materiale didactice să selectez) criterii extra-profesionale (concepția x este foarte populară în sânul societății, sponsorii universității agreează ideea y). Concepția x și ideea y se pot dovedi un material didactic foarte prielnic și atrăgător dar, ca orice material didactic, includerea lor la curs rămâne la latitudinea profesorilor.

Argumentul adevărului presupune, în schimb, faptul că anumite considerente exterioare îndeletnicirilor științifice nu trebuie să influențeze actul de cunoaștere. Cu alte cuvinte, universitarii au *datoria obiectivității*. Agenda politică a cercetătorului, interesele finanțatorului, potențialele câștiguri financiare (suplimente la salariu) sau profesionale (titluri) ale omului de știință nu trebuie să se reflecte în rezultatele cercetării. Desigur, așa ceva e mai ușor de zis decât de făcut, mai ales în cazul științelor socio-umane, unde granița dintre convingeri științifice și ideologie se vedește greu de trasat, în timp ce suspiciunea de recredință încolțește cu ușurință.

De fapt, o interpretare excesivă a obligației obiectivității, a independenței față de interese exterioare, poate îngreuna libertatea academică. De aceea, la nivelul implementării, obiectivitatea trebuie interpretată în sens larg: obligația de a urmări metodologiile științifice și canoanele domeniului; de a dezvălui, la publicare, afilierile instituționale sau sursele financiare care ar putea afecta rezultatele unui studiu; de a ocoli potențialele conflicte de interese, sau măcar de a le divulga. Astfel de măsuri nu ne pot asigura pe deplin că anumite părtiniri subtile conștiente nu se introduc în rezultate, dar generează măcar transparența necesară aprecierii corecte a muncii academice. Atunci când 94% dintre cercetătorii care au legături financiare cu industria tutunului susțin că fumatul pasiv nu pune nici un pericol la adresa sănătății, dar numai 13% dintre cercetătorii fără asemenea legături le împărtășesc concluzia, ne putem întreba pe bună dreptate dacă cercetările amintite nu sunt cumva viciate, deliberat sau nu, și acționa în consecință.² Pentru asta avem însă nevoie, mai întâi, să știm care sunt

¹ Vezi poziția Comitetului A al Asociației Americane a Profesorilor Universitari (AAUP), în „Academic Bill of Rights”, 2003, la adresa <http://www.aup.org/AAUP/comm/rep/A/abor.htm>.

² Bok, *Universities in the Marketplace*, p. 76; vezi și, nota 28, pp. 216-217.

afilierile instituționale ale cercetătorilor, iar divulgarea lor constituie un bun exemplu al obligației de a fi obiectiv.

Argumentul adevărului și argumentul democratic ne spun că libertatea academică depinde de capacitatea universităților de a servi societatea punându-i la dispoziție informații, interpretându-le critic, cultivând dezbateră rațională. Rezultatele muncii academice deserveșc interesul general, așa încât, în ceea ce le privește, universitarul are *datoria deschiderii* – datoria de a le face cunoscute dacă au suficientă relevanță pentru public, fie prin predare și publicare, fie prin alte forme de comunicare cu restul colegilor profesioniști. Atunci când universitățile intră pe piață, prin parteneriate cu firme sau finanțatori cu interese speciale, li se impun deseori condiții restrictive de publicare a rezultatelor (de pildă, amânarea cu luni sau ani). Au existat cazuri în care finanțatorul își asuma un drept de veto asupra comunicării rezultatelor unor cercetări. Limitările de acest tip se împotrivesc rolului universității în descoperirea adevărului, ca și împlinirii misiunii sale democratice. În clipa în care restricțiile devin excesive, ele trebuie respinse, căci altfel pot genera un spirit secretoman și suspicios. Ethosul academic al deschiderii și împărtășirii ideilor – „comunismul” științific – ar avea altminteri de suferit.

Lipsa finanțării poate atrage abandonarea unui anumit tip de cercetare. De cele mai multe ori, compromisul între condițiile impuse de finanțator și interesul universității, profesionistului și societății în realizarea cercetării are sens. Totuși, caracterul inacceptabil al condițiilor restrictive de publicare sau comunicare a rezultatelor științifice trebuie afirmat clar de cercetătorii universitari, inclusiv prin codurile deontologice ale instituțiilor lor. În ziua de azi, gesturile unor eminenți cercetători de la începutul secolului trecut care refuzau să își patenteze descoperirile, sau o făceau pentru a le împiedica să încapă pe mâna corporațiilor și donau câștigurile universităților ori altor societăți non-profit, pot să pară excesive sau naive în idealismul lor. Proprietatea intelectuală joacă un rol de catalizator în cercetare. Uneori însă, cercetătorii au invocat libertatea academică în scopul de a își legitima privilegiul de a încheia orice contracte de colaborare cu companiile comerciale, indiferent cât de potrivnice ethosului academic. Argumentul lor interpretează lucrurile tocmai pe dos: respectarea datoriei deschiderii și comunicării reprezintă o *condiție* a libertății academice, nu o manifestare a acesteia.

Argumentul adevărului presupune, pe lângă obiectivitate și deschidere, și *datoria* – distinctă de cele enumerate anterior – *onestității științifice*. Anumite practici, precum plagiatul sau fabricarea de date ori dovezi științifice, constituie încălcări evidente, ușor de categorizat, ale datoriei respective. Însă aceasta poate primi și un sens mai larg: un universitar are obligația să afirme adevărul așa cum îl vede ca profesionist și să separe, pe cât posibil, credințele sale non-profesionale de cele științifice.

Voi încerca să ilustrez această datorie cu două exemple reale. Biologul Jonathan Wells și-a câștigat faima în special fiindcă este unul dintre pușinii (dar vehemenții) susținători ai teoriei creației inteligente (*intelligent design*) care dețin și un doctorat în biologie (de la UC Berkeley). Celebritatea îi vine și din declarația că ar fi urmărit obținerea unui doctorat la îndemnul reverendului Sun Myung Moon, tocmai pentru a destabiliza din interior teoria dominantă în biologie, evoluționismul. Într-un caz similar, chiar mai straniu, Marcus Ross a obținut de curând un doctorat în paleontologie cu o teză despre reptile marine care au trăit până acum aproximativ 65 de milioane de ani. El rămâne totuși un adept convins al teoriei genezei biblice, care plasează crearea Terrei acum 10.000 de ani. Atât Wells, cât și Ross, au obținut titlurile lor profesionale ca studenți doctorali făcând (și publicând) știință convențională. Cel puțin în cazul lui Ross, publicațiile științifice contravin direct credințelor autorului, pe care de altfel acesta le declamă public atunci când are ocazia. Ross se justifică afirmând că „metodele și teoriile paleontologiei reprezintă o paradigmă de a studia trecutul, Scripturile o alta.” Conform paradigmei paleontologice, datele din dizertația sa de doctorat ar fi exacte. Faptul că, în realitate, el crede într-o geneză recentă a Pământului ar însemna pur și simplu că „separă paradigmele”.¹

Ar fi trebuit Universitatea Rhode Island să-i acorde titlul de doctor în paleontologie lui Marcus Ross? Răspunsul ține în parte de interpretarea pe care o dăm doctoratului. Se aseamănă studentul doctoral mai degrabă cu un student obișnuit din ciclul primar, sau mai degrabă cu un profesor? Activitățile sale pot intra în fiecare dintre cele două categorii – merge la cursuri și dă examene, face cercetare deseori avansată, predă seminarii sau laboratoare etc. Un student nu poate fi obligat să adere personal la ideile sau concepțiile profesionale de cunoașterea cărora îi este condiționată trecerea unui examen sau obținerea unei diplome (discut mai jos dreptul de a nu fi îndoctrinat). Însă în calitate de profesionist sau viitor profesionist, calitate pe care titlul de doctor e menit să o confere, un doctorand are o obligație față de adevăr în domeniul său disciplinar.

Un profesionist se obligă să rostească public adevărul așa cum îl vede conform credințelor sale profesionale. Dacă este plătit (sau altfel determinat) să afirme contrariul a ceea ce crede și acceptă, poate fi cu temei acuzat de malpraxis.² Or, acțiunile profesionale ale lui Ross au încălcat principiul angajamentului onest față de adevărul științific. Dacă el crede *ca om de știință* în teoria genezei biblice, atunci are o obligație *profesională* de a o face cunoscută în comunitatea științifică și în afara ei, printre altele publicându-și argumentele (științifice) în favoarea sa în reviste de specialitate, editate de colegii săi paleontologi sau geologi. Dacă nu crede într-o interpretare literalistă a genezei ca om de știință, ci doar în capacitate privată, atunci are obligația profesională de a nu amesteca

¹ Cornelia Dawn, „Believing Scripture but Playing by Sciences Rules”, *New York Times*, 12 februarie 2007.

² Vezi Mihaela Miroiu, „Malpraxisul în consilierea politică”, 22, 19-25 ianuarie 2007.

credințele sale științifice cu restul ideilor lui. Are obligația, cu alte cuvinte, de a separa în mod onest știința de non-știință.

Or, Ross pare să fi făcut tocmai opusul. El a publicat articole științifice și o teză doctorală perfect convenționale și în acord cu opinia generală printre colegii săi seniori, pretinzând ulterior că ideile publicate nu ar reprezenta tocmai opinia sa *științifică*. De fapt, paleontologul american s-a folosit de paradigma științifică pentru a obține o certificare profesională și a putea submina mai apoi, de astă dată de pe pozițiile unui om de știință acreditat, paradigma în cauză. Acțiunile sale reprezintă o încălcare a datoriei onestității științifice, căci Ross nu a ales nici una dintre cele două soluții compatibile cu etica profesională care îi erau la îndemână: fie să încerce să-și convingă colegii (de fapt, evaluatorii) de adevărul paradigmei literalismului Genezei sau măcar de capacitatea „teoriei Pământului tânăr” (*young earth theory*) de a concura paradigma geologică tradițională; fie să separe complet judecata sa științifică, profesională, de orice credințe non-științifice și aprofesionale pe care se întâmplă să le întrețină. Desigur, prima strategie nu i-ar fi adus certificarea de doctor în paleontologie. Cea de-a doua ar fi fost complet lipsită de eficacitate din perspectiva unui adept al teoriei literale a Genezei care vrea să-i confere celei din urmă o aură științifică. Prin urmare, Ross a preferat să-și construiască un statut profesional pe baza unor afirmații științifice pe care le neagă simultan, tot de pe poziții pretins științifice.

În cazul biologului Jonathan Wells, lipsa de onestitate a fost asumată deschis – Wells ar fi vizat doctoratul, conform propriilor declarații, tocmai pentru a putea apoi distruge paradigma dominantă. O motivație non-profesională (în cazul lui Wells, de sorginte religioasă) a fost importată în întreprinderea sa profesională. Violarea deontologiei profesionale poate fi observată mai clar dacă modificăm puțin exemplul: imaginați-vă o persoană care, atee fiind, încearcă să discrediteze religia devenind mai întâi preot, pentru a putea ulterior să submineze credința enoriașilor din interior.

Diferența între un student obișnuit și un student doctoral constă în faptul că primul nu devine neapărat, prin trecerea unui examen și obținerea unei licențe, un profesionist. Doctoratul oferă însă – sau ar trebui să o facă – o atestare profesională indiscutabilă. Ca atare, cel care încearcă să obțină titlul se supune automat principiilor deontologiei profesionale, printre care și onestitatea științifică. Aici doctorandul se aseamănă mai degrabă unui student la medicină: dacă acesta, în calitate de asistent medical profesionist, comite un abuz profesional (malpraxis) care ar descalifica un medic de la practicarea profesiei, atunci excluderea de la studii poate fi analizată ca o opțiune. La fel, un doctorand sau un profesor care crede într-un adevăr științific pe care îl neagă public (în cazul nostru, teoria Pământului tânăr, respectiv creaționismul), ori care proclamă un adevăr științific într-o parte (în cazul nostru, teoriile geologice despre vechimea Terrei, respectiv evoluționismul) și îl neagă în alta, comite un act de malpraxis, încălcând datoria onestității științifice.

Datoria de a nu îndoctrina decurge din toate cele patru argumente principale în favoarea libertății academice. Îndoctrinarea studenților, dar și aceea a profesorilor tineri de către colegii și colegele lor mai vârstnice sau care ocupă poziții superioare pe scara ierarhică, nu acordă suficient respect ideii că adevărul trebuie urmărit fără constrângeri și presiuni, intelectuale ori de altă natură. De asemenea, încalcă misiunea democratică a universității, subminând funcția sa critică prin uniformizare intelectuală. În fine, nu tratează studenții sau tinerii colegi ca pe niște persoane autonome, capabile să își dezvolte propriile convingeri (argumentul non-consecințialist), și nici nu servește la promovarea autonomiei lor (argumentul consecințialist). Datoria de a nu îndoctrina poate fi privită ca o obligație corelativă dreptului studenților de a învăța (vezi mai jos) și a libertății academice a personalului didactic și de cercetare aflat la începutul carierei. Non-îndoctrinarea poate fi justificată însă și independent de drepturile amintite, prin raport cu funcțiile universității și profesiei într-o societate democratică, prin raport, deci, cu ethosul profesiei.

În fine, printre datoriile comunității profesionale universitare se numără aceea *de a apăra libertatea academică a colegilor*. Dacă libertatea academică ocupă rolul central pe care l-am reclamat, profesorii au obligația să se asigure că ea funcționează între parametrii firești. Cu atât mai mult cu cât nu toți profesorii sunt la fel de bine protejați de mecanismele de implementare a libertății academice. Anumite cadre didactice sunt tinere și ne-experimentate, ocupând o poziție subordonată pe scara ierarhică. Altele nu dispun de titularizare, ci predau sau cercetează în universitate pe baza unor contracte de colaborare pe durată determinată. Multe cadre didactice și de cercetare universitare nu participă la procesul de guvernare colegială. Deși în teorie se bucură de libertate academică în măsură egală cu colegii lor seniori sau titularizați, ei sunt la nivel practic mai expuși presiunilor sau sancțiunilor. Profesorii și profesoarele bine protejate au obligația să vegheze asupra libertății academice a colegilor lor mai tineri sau mai puțin bine plasați.

Libertatea academică este condiționată și de *datoria respectării deontologiei profesionale* în general și a *drepturilor celorlalți*, inclusiv a drepturilor lor civile. Normele deontologice promovează virtuțile care fac parte din ethosul academic și condamnă practicile vicioase (de exemplu, acțiuni precum plagiatul, care au implicații mai grave decât în cazul altor profesii științifice); de asemenea, reglementează îndeplinirea funcțiilor profesionistului (de pildă, prezența la ore, predarea materiei relevante, evaluarea echitabilă și la timp a studenților, dar și a colegilor ș.a.m.d.). Printre drepturile civile se numără dreptul celorlalți la asociere și exprimare, la viața privată, la manifestarea religioasă, sau dreptul de a nu fi discriminat.

Alte limitări justificate ale libertății academice țin de constrângerile organizaționale. Orice membru al unei organizații are obligații specifice, dincolo de datoriile de profesionist analizate mai sus. O universitate trebuie să-și înde-

plinească funcțiile proprii în sens general. În același timp, va urmări o misiune instituțională specifică, care poate (de fapt, trebuie) să difere substanțial într-un colegiu local provincial și o universitate de cercetare metropolitană, între o universitate religioasă și una seculară. Funcțiile sociale generale și misiunea instituțională specifică impun obligații particulare, care se reflectă în funcționarea practică a libertății academice în teren. Deși universitatea rămâne, în genere, o instituție colegială, ea nu constituie un organism anarhic. Până și Anarchist U (*alias* Anarchist Free University din Toronto), o „universitate” fără adresă fixă, neautorizată și care nu oferă diplome, are regulile sale de întrunire, stabilire a cursurilor oferite, participare la discuții. Mai mult, are norme de conduită, care asigură respectarea unei atmosfere „academice” propice atât activităților profesionale ale cadrelor didactice, cât și activităților studenților și ale altor membri ai comunității universitare. Are până și obiective și scopuri specifice, căci altminteri ar înceta să se mai prezinte drept „anarhistă” și s-ar defini drept o universitate generică.

2.1. Trei categorii de libertate academică

Conform argumentelor justificative, libertatea academică depinde de funcțiile sociale ale universităților. Funcțiile respective sunt asigurate cu precădere prin intermediul activităților profesionale ale cadrelor didactice și de cercetare universitare. Ca atare, în măsura în care principiul libertății academice presupune acordarea de drepturi sau privilegii unor actori universitari, titularii drepturilor respective vor fi membrii profesoratului.¹ Iar activitățile protejate vor fi cele specifice profesiei, în special cercetarea și predarea. Asociația Americană a Profesorilor Universitari (AAUP) definește libertatea academică în trei puncte, dintre care două ne interesează aici: „(a) Profesorii au dreptul la libertatea deplină de cercetare și de publicare a rezultatelor acesteia, cu condiția îndeplinirii în mod adecvat a obligațiilor profesionale...; (b) Profesorii au dreptul la libertatea deplină de a discuta materia la clasă...” În manieră similară, un cunoscut teoretician contemporan al educației superioare caracteriza libertatea academică ca:

[...] libertatea individuală a [profesorilor și profesoarelor] de a căuta adevărul, prin activitățile de predare și cercetare, indiferent de direcția în care acesta pare să îi conducă, fără a se teme de sancțiuni sau concediere pentru că a afectat idei ortodoxe în politică, religie sau societate.²

Libertatea academică protejează profesorul și profesoara în privința activităților sale profesionale, iar definițiile de mai sus identifică două clase de

¹ Posibilele excepții vor face subiectul capitolelor următoare.

² Robert Berdahl, „Public Universities and State Governments: Is the Tension Benign?”, în *Academic Freedom and University Autonomy*, CEPES, București, 1993, p. 165.

acte profesionale: predarea și cercetarea. Lor li se poate adăuga o a treia – exprimarea de opinii (ca atare, sau prin organizarea de evenimente academice, ori în alte moduri) privind universitatea din care persoana respectivă face parte, sistemul de educație superioară în ansamblul său, și orice alte teme care pot afecta, fie și indirect, activitatea și performanța profesională a cadrelor didactice și de cercetare. Astfel de opinii pot include criticile adresate instituției care le plătește salariile și conducerii sale, ministerului educației, altor instituții universitare.

Viața academică la nivelul universității sau a mediului universitar în ansamblu poate avea un impact substanțial, direct ori indirect, asupra activității profesionale. Ca urmare, dacă acceptăm că principiul libertății academice acoperă predarea și cercetarea, ar fi cazul să consfințim extinderea protecției și la activități care, fără să angajeze direct expertiza disciplinară a universitarului, îi pot influența activitățile de profesionist. De bună seamă, nu orice subiect care privește universitatea sau organismele care o reglementează se încadrează în această categorie. E puțin probabil ca politica locurilor de parcare din curtea universității – și cu atât mai puțin din curtea ministerului – să afecteze performanța profesională a unui cadru didactic. (Ne putem imagina însă situații în care politicile de parcare ar fi atât de injuste încât să dezechilibreze performanțele profesionale.) Totuși, datorită legăturii strânse între organizarea, administrarea, cultura și practicile academice în general, pe de-o parte, și performanța academică, pe de alta, putem avea în vedere un drept profesional *prima facie* („la prima vedere”) *de a exprima critici la adresa universității* sau a sistemului fără teamă de sancțiuni. Această interpretare a libertății academice a fost recunoscută, printre altele, de UNESCO în noiembrie 1997, prin Recomandarea sa privind statutul personalului didactic din învățământul superior, care alătură în Art. 27 libertății de cercetare și predare și pe aceea de a „exprima liber opinii privind politicile din învățământul superior, curriculumele, cercetarea, instituția sau sistemul din care [cadrele didactice] fac parte...”¹

Sanțiunile prevăzute ocazional pentru lipsa de loialitate față de instituție sau defăimarea acesteia apar, în consecință, dubioase. Uneori, ele se strecoară în cartele sau în codurile etice ale instituțiilor. Una dintre cele mai mari și mai prestigioase instituții din țară prevede, în codul său etic, că libertatea academică nu protejează „defăimarea universității de către membrii comunității academice”. Stabilind o obligație de loialitate a membrilor instituției față de aceasta din urmă, același Cod Etic identifică, printre actele care constituie încălcări ale loialității, „desfășurarea de acțiuni menite să discrediteze Universitatea sau să afecteze în mod grav imaginea și prestigiul acesteia”.² Limitările citate, larg definite și excesiv de vagi, pot ușor atrage încălcări ale libertății academice în numele unei presupuse „discreditări” a universității de către discursul critic.

¹ „Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel”, adoptată de Adunarea Generală la data de 11 noiembrie 1997, *Records of the General Conference. Twenty-ninth Session Paris, 21 October to 12 November 1997*, vol. I, p. 30.

² Vezi <http://www.ubbcluj.ro/despre/cod-etic.htm>, consultat în decembrie 2006.

În mod semnificativ, asemenea încălcări au avut loc la universitatea menționată în 2006, atunci când doi profesori care militau pentru bilingvism au afișat plăcuțe într-o altă limbă în universitate. Cei doi s-au trezit concediați, aproape peste noapte, pentru „răspândirea în mod continuu de minciuni despre instituție și țară, inițierea și continuarea incitărilor la ostilitate interetnică împotriva valorilor UE”.¹ Deși loialitatea față de instituție constituie o datorie morală a oricărui angajat, într-un sens similar cu cel în care loialitatea față de comunitate constituie datoria morală a cetățeanului, prevederile privind loialitatea se pot întoarce împotriva libertății academice, tot așa cum prevederile privind defăimarea sau discreditarea națiunii sunt frecvent utilizate împotriva drepturilor fundamentale. Tema bilingvismului unei universități se repercutează direct asupra activității academice a unui membru al personalului didactic. Discutarea temei nu are de ce să fie îngrădită, nici măcar atunci când se manifestă în mod vehement sau insistent. Vandalismul sau calomniile – acuzate, dar nedemonstrate convingător în cazul amintit – pot fi pedepsite, însă nu „discreditarea” instituției le face sancționabile, ci împiedicarea bunului mers al activităților academice. Dreptul la libertatea academică protejează criticile adresate universității.

2.2. Libertatea de cercetare

Să revenim la partea centrală a libertății academice – predarea și cercetarea. *Libertatea de cercetare* a fost definită succint ca:

[...] libertatea [profesorului] de a se angaja în cercetare oricare vor fi fiind rezultatele acesteia, libertatea față de restricționări prealabile ale subiectului de cercetare, libertatea de obstacole pe cuprinsul desfășurării procesului de cercetare, precum și libertatea de sancțiuni pentru publicarea sau prezentarea unor rezultate ale cercetării neconvenabile [membrilor societății].²

Definiția expune un principiu general al libertății de cercetare. Ce limitări pot fi impuse, în mod justificat, exercițiului dreptului universitarilor la libertatea de cercetare? Voi aminti mai jos, pe scurt, două tipuri de considerente: distribuția resurselor și considerațiile de natură etică (distincte de deontologia profesională, analizată mai sus). Înainte, însă, o observație generală: conform anumitor specialiști, libertatea academică reprezintă, în sens strict, o *libertate*. Ea asigură pe titular de lipsa ingerinței în activitățile sale, fără să reprezinte o obligație pozitivă de a crea condițiile necesare exercitării activităților pe care el sau ea dorește să le desfășoare.³ Atunci când un departament administrează re-

¹ Camelia Jula, „Profesorul bilingv, exmatriculat din UBB”, *Cotidianul*, 27 noiembrie 2006.

² De George, *Academic Freedom and Tenure*, p. 74.

³ William Van Alstyne, „The Specific Theory of Academic Freedom and the General Issue of Civil Liberty”, în Pincoffs, *The Concept of Academic Freedom*, p. 71.

surse limitate pentru atingerea unui număr de obiective nu considerăm decizia de a nu sprijini un proiect de cercetare sau altul o încălcare a libertății academice.

Observația de mai sus se cere calificată. Hotărârea de a nu finanța proiectul unui profesor-cercetător se poate justifica prin apelul la motive de ordin financiar, de oportunitate academică sau curriculară, de fezabilitate. În asemenea situații, evaluatorul are obligația de a cântări în mod transparent valoarea și oportunitatea proiectelor de cercetare prin intermediul unui grup de colegi profesioniști (indiferent dacă avem în vedere o comisie internă sau una de membri ai altor instituții academice); și de a formula o motivație rezonabilă pentru refuz. Dacă obligațiile nu sunt respectate – spre exemplu, dacă un departament respinge sistematic, fără o justificare clară, proiectele de cercetare ale unui membru acceptându-le pe ale altora –, libertatea academică, și în particular libertatea de cercetare, poate fi invocată în mod legitim.

O altă restrângere compatibilă cu libertatea academică vine din condiția ca proiectele de cercetare propuse să se situeze în sfera de competență a celui care le propune. Chiar și atunci când un departament sau o facultate are fonduri suficiente pentru finanțarea tuturor proiectelor de cercetare avansate, reticența înaintea sponsorizării unor întreprinderi al căror potențial autor nu este echipat cu cunoașterea de specialitate necesară rămâne de înțeles; ne mai punând la socoteală cazurile în care cercetarea respectivă se încadrează cu greu între granițele disciplinei care definește facultatea sau departamentul. Ar fi bizar ca un departament să susțină proiectul unui profesor de literatură care dorește să studieze o problemă de genetică ori de rezistența materialelor.

Cu toate acestea, termenul de „arie de competență” trebuie interpretat în sens larg.¹ Pe de-o parte, istoria științelor oferă destule exemple care atestă că implicarea unor persoane oarecum „străine” într-un domeniu sau altul se poate dovedi fructuoasă. Mai important, chiar ideea de universitate ca spațiu al experimentului intelectual ne cere ca simplul fapt că aria de specialitate a proiectului nu se suprapune perfect peste specializarea academică a profesoarei-cercetătoare să nu constituie un argument suficient pentru decizia de a nu susține un proiect.

Pesemne cele mai importante restricții ale libertății cercetării universitare o constituie rațiunile de ordin etic. Cercetarea afectează în moduri dintre cele mai diverse interesele societății în general și pe cele ale subiecților cercetării în mod particular. Respectarea drepturilor celor din urmă, fie că ne referim la subiecți umani sau la subiecți non-umani, este codificată de obicei prin intermediul normelor de deontologie profesională. Uneori, acestea nu sunt suficient de cuprinzătoare, sau universitățile pot avea motive speciale – am în minte mai ales instituțiile cu afiliere religioasă – de a impune reglementări mai stringente. E de aceea recomandabil ca universitățile să adopte politici explicite de finanțare și criterii clare de eligibilitate a proiectelor de cercetare.

¹ De George, *Academic Freedom and Tenure*, p. 75.

Discipline precum medicina sau domeniile înrudite, dar și sociologia sau psihologia, se vor număra printre domeniile cele mai afectate. Fără să se facă vinovată de violarea libertății de cercetare, universitatea poate nu doar să refuze sau să retragă sprijinul unor activități care nu respectă normele de etică profesională, ci să interzică utilizarea echipamentelor, sălilor și clădirilor, ori a altor spații de pe suprafața campusului în scopuri legate de proiectele care încalcă regulamentele. Pentru a respecta libertatea de cercetare, politicile de finanțare, criteriile de eligibilitate, codurile etice și alte instrumente similare trebuie să aibă o natură explicită, fiind suficient de detaliate, și să țină seama de judecățile profesioniștilor.¹

Mai dificil de analizat din perspectiva libertății de a cerceta se dovedesc cazurile în care interesele afectate aparțin nu subiecților cercetării, ci societății în general. Nu am în vedere situații în care cercetarea produce direct sau indirect rezultate adverse asupra intereselor legitime, materiale sau de altă natură, ale unor membri ai societății, precum eliberarea în atmosferă a unor materii poluante, sau expunerea pe zidurile exterioare ale universității a unor lucrări de artă cu conținut erotic explicit. Cazurile de acest tip sunt mai degrabă limpezi și, de obicei, reglementate legal.

Mai complicată se arată situația în care „societatea” consideră anumite subiecte de cercetare imorale, sau dorește să impună o poziție pe care unii oameni de știință ar resimți-o drept conformistă. Un caz recent și elocvent îl reprezintă restricțiile privind folosirea în cercetare a celulelor *stem* recoltate de la embrionii umani. Poate societatea să interzică sau să impună restricții asupra anumitor proiecte de cercetare invocând rațiuni de ordin etic, atunci când acestea din urmă rămân extrem de controversate? Lucrurile par chiar mai complicate în situația în care, cum se întâmplă cu domeniul de cercetare medicală și biologică amintit anterior, o mare parte a societății nu dispune probabil de pregătirea suficientă pentru a aprecia, în deplină cunoștință de cauză, implicațiile noilor tehnologii.

Universitarii pot, în virtutea competenței lor profesionale, și deci a autorității lor epistemice, să reclame o capacitate sporită în raport cu cetățeanul mediu de a judeca implicațiile cercetării în domeniul lor de specialitate. Dar afirmația rămâne valabilă doar în privința implicațiilor tehnice. Nu avem motive să presupunem că specialiștii posedă mai multă competență decât cetățeanul obișnuit în judecarea implicațiilor etice ale respectivelor activități (dimpotrivă, avem temeiuri să suspectăm că interesele financiare sau de statut le-ar putea atenua, temporar, facultatea morală). Principiul constituie unul dintre fundamentele democrațiilor liberale contemporane. Prin urmare, societatea în ansamblul ei, și nu doar o clasă restrânsă de specialiști, trebuie să se pronunțe asupra moralității unui domeniu sau a unor tehnici de cercetare. Dar ce va opri în acest caz o so-

¹ În mod asemănător, în cazul libertăților individuale restricția se justifică prin „rațiuni convingătoare și imperative”, trebuind să fie prevăzută de lege și să răspundă criteriilor accesibilității și predictibilității.

cietate de la a interzice nu doar utilizarea embrionilor umani în cercetare, ci și, de pildă, predarea unor discipline care contrazic Geneza?

Tema restricțiilor legitime impuse cercetării universitare din rațiuni etice se dovedește prea amplă pentru a fi explorată pe larg aici. Câteva sugestii privind relația dintre legislația restrictivă și libertatea academică pot fi definite pe scurt. Mai întâi, o societate liberală va avea un interes în existența și cultivarea unui mediu academic care să încurajeze gândirea neortodoxă și, poate, o măsură de aventurism intelectual. Asta nu înseamnă că societatea ar trebui să tolereze activități de cercetare care, deși nu lezează direct interesele unor membri ai săi, sunt considerate de majoritatea cetățenilor reprobabile. Înseamnă, în schimb, că, atunci când moralitatea cercetării constituie un subiect de reală controversă, societatea are datoria de a lua decizii în cunoștință de cauză, care să poată fi justificate profesioniștilor ca rezonabile.

Cazul dezbaterii din jurul utilizării embrionilor umani pentru prelevarea de celule *stem* oferă din nou un bun exemplu. Dacă decizia autorităților de a opri finanțarea de la buget, sau chiar de a interzice acest tip de cercetare, ar veni sub forma unui decret de sus, în indiferență față de opinia experților, universitarii angajați în cercetarea respectivă ar avea de reproșat cu temeii o încălcare a libertății academice (de cercetare). O decizie luată în urma unei dezbateri publice largi, în care specialiștii s-au putut face auziți și s-au bucurat de roluri consultative pe lângă legiuitor sau executiv (asemeni rolului ocupat în SUA de Consiliul Prezidențial pentru Bioetică), nu încalcă libertatea academică *atâta timp cât e adoptată cu bună-credință* (nu invită specialiștii să se pronunțe deși decizia era deja luată la nivel politic, să zicem). Ca o regulă generală, atunci când societatea se confruntă cu decizii pe considerente etice care pot afecta exercițiul libertății de cercetare universitară în situații controversate, principiul libertății academice o obligă să ia hotărâri informate, în manieră transparentă și în urma consultării profesioniștilor.

Să presupunem că societatea consideră o anumită practică ca fiind imorală și o interzice prin lege – ne putem gândi la avort (ori la eutanasiu, utilizarea embrionilor umani în cercetare, pornografie, sau orice altă temă comentată de obicei de cei care studiază etica aplicată). Înseamnă aceasta că trebuie interzisă și cercetarea asupra practicii și moralității avortului, deoarece întreprinderea în cauză ar putea convinge pe cetățenii respectivei societăți că avortul reprezintă, la urma urmelor, o acțiune permisibilă moral, sau uneori chiar indicată moralmente, care ar trebui să fie practică fără restricții din partea statului? Filozoful american Thomas Scanlon sugerează că interdicția ar încălca libertatea academică, căci o cercetare care convinge alte persoane de moralitatea unei acțiuni interzise de lege nu face altceva decât să contribuie la dezbaterea mai generală asupra moralității avortului.¹ Se desprinde de aici un principiu general: even-

¹ T.M. Scanlon, „Academic Freedom and the Control of Research”, în Pincoffs, *The Concept of Academic Freedom*, p. 251.

tualele interdicții asupra cercetării trebuie formulate „nu ca interdicții de a produce [prin cercetare] anumite consecințe ci, mai strict, ca interdicții împotriva asigurării de asistență pentru săvârșirea anumitor acțiuni imorale.”¹

Cazul filozofului Peter Singer, acuzat acum câțiva ani pentru că susținea moralitatea infanticidului (în situații speciale), dar sprijinit de Universitatea Princeton împotriva presiunilor formidabile ale societății civile de a nu îl angaja, ilustrează modul în care un cercetător care apără cauze excentrice poate fi unul dintre reprezentanții importanți ai domeniului și un catalizator pentru explorarea subiectelor tabu. De pe urma angajării lui Singer la Princeton și a libertății sale de a cerceta teme controversate au profitat nu doar universitatea, studenții ei, sau comunitatea profesională a filozofilor, ci și societatea în totalitate.

Pe de altă parte, nu trebuie subestimată capacitatea unui principiu precum cel enunțat de Scanlon de a produce dileme reale. Distincția între a „produce consecințe” și a „asigura asistență pentru săvârșirea unor acțiuni” presupune dificultăți practice. Mai mult, cercetarea anumitor teme controversate poate implica utilizarea unor materiale ilicite. De pildă, în anumite țări legea interzice traficul cu materiale pornografice cu minori. Vor avea universitarii care investighează fenomenul pornografiei cu minori dreptul să întrebuițeze asemenea materiale în vederea cercetării? Mai problematic chiar: vor avea dreptul să folosească baza materială a universității (computere, proiectoare, biblioteci, săli) pentru a vizualiza, analiza, comenta materialele cu pricina? Fără a oferi aici un răspuns detaliat (în opinia mea, unul afirmativ), merită remarcat un caz analog: utilizarea substanțelor psihotrope ilegale în experimentele psihologilor, psihiatrilor, chimiștilor.²

2.3. Libertatea de predare

Pe lângă libertatea de cercetare, libertatea academică constă și în *libertatea de a preda*. Predarea continuă să fie considerată, pe bună dreptate, o funcție esențială a cadrelor didactice universitare, chiar dacă recent activitatea a fost înlocuită în anumite cazuri complet de cercetare. Totuși, până și profesorii seniori care își consacră viața academică cercetării au predat cândva. În plus, colaborarea lor cu studenții post-universitari sau post-doctorali, chiar atunci când nu are natura formală a unor ore de curs sau de laborator, poate fi considerată un tip de predare sau de mentorat academic.

¹ Scanlon, „Academic Freedom and the Control of Research”, p. 248.

² Pare evident că „răul” pe care îl interzice legea nu rezidă în materialul propriu-zis, ci în modul în care acesta se întrebuițează. Dar distincția nu e întotdeauna ușor de făcut. În anumite cazuri, precum testele științifice care implică folosirea de LSD, cercetătorul va putea să aibă pretenția de a folosi pe propria sa persoană sau pe subiecți respectiva substanță. Cine și cum să decidă dacă cercetătorul folosește materialul în scopuri științifice și nu (și) în scopuri personale? Discuția e lungă și nu poate fi continuată aici.

Libertatea de a preda include libertatea profesorilor și profesoarelor de a își alege subiectul activității de predare; de a își organiza materia (respectiv, cursurile, seminariile, laboratoarele); de a selecta materialele didactice; de a impune anumite condiții de promovare studenților (prezență la ore, competență minimă); de a stabili standardele și forma de evaluare. Nici una dintre aceste libertăți nu rămâne necalificată, iar temeiurile restricțiilor le includ și pe cele discutate cu referire la cercetare, pe care nu le voi relua.

Principiul libertății academice ne spune că profesorii dispun de un grad ridicat de latitudine în deciziile care privesc acțiunile tocmai menționate. Însă doar o parte din libertatea lor de a preda ține de decizia individuală. O altă parte presupune un exercițiu colectiv, la nivelul departamentului, facultății, catedrei sau colectivului profesional care ia decizii privind curriculumul, forma sau substanța cursurilor, seminariilor, laboratoarelor. Alte tipuri de decizii – în special alegerea reprezentanților și liderilor instituției, a criteriilor și a formelor de admitere – au o natură prin excelență colectivă.

Să luăm la rând mai multe activități relevante pentru a schița tipurile de limitări rezonabile. Dat fiind faptul că studiul unei anumite discipline presupune parcurgerea unui curriculum, facultatea sau catedra pot determina ca organism colectiv, și apoi impune unor profesori, atunci când curriculumul o cere, să țină anumite cursuri. Un exemplu îl constituie cursurile generale sau introductive. Această restricție, merită observat, se aplică mai puțin în cazul cercetării (un departament nu poate de obicei obliga un membru să cerceteze un subiect anume, deși un coordonator poate impune anumite subiecte de cercetare unui student post-doctoral).

Pe de altă parte, când profesorii sunt obligați să țină cursuri pe care nu le-au ales singuri sau pe care nu ar dori să le predea, facultatea sau catedra vor lua în considerare, în decizia lor, câteva criterii. Mai întâi, un cadru universitar nu trebuie obligat să țină un curs care nu se înscrie în sfera sa de competență. Dincolo de faptul că în astfel de cazuri materia va fi deseori prost predată, facultatea nu poate impune cuiva să se respecializeze pentru a acoperi o parte de materie neacoperită. Atunci când catedra de limbi străine angajează o asistentă pentru a preda literatură, ei i se poate cere să țină seminarii de literatură secolului XVII deși specializarea sa o constituie literatura contemporană. În cazuri limită, i se poate chiar solicita să predea literatură canadiană francofonă, deși asistenta s-a specializat în literatură franceză. Ea nu va putea fi însă obligată să predea gramatică generativă cu aplicații la structura limbii franceze sau limba franceză veche. În al doilea rând, profesorii nu trebuie încărcăți excesiv cu sarcini impuse din afară, căci ei trebuie să rămână, pe cât posibil, liberi să-și poată urma propriile interese academice. Altfel spus, sarcinile de predare nedorite și incomode se distribuie echitabil.¹

¹ În cazul universităților care practică angajarea profesorilor cu contract de muncă pe perioadă determinată, condiția impusă celor din urmă de a preda numai anumite cursuri e mai puțin problematică. Vezi De George, „Academic Freedom and Academic Tenure”, *Journal of College and University Law* 27, 2001, p. 596.

În privința organizării informației și a suportului didactic, cadrele academice se bucură în principiu de discreție în structurarea cursului și a *syllabus*-ului. O excepție o reprezintă conducătorii de seminare și laboratoare, nevoiți să-și armonizeze activitatea cu materia de curs, pe care nu o stabilesc întotdeauna tot ei. Cu toate acestea, parcurgerea unui traseu curricular de către studenți presupune coerența ofertei de cursuri, precum și un grad ridicat de cuprindere. Anumite lucruri trebuie știute de studenți fiindcă reprezintă cunoștințe sau competențe elementare pentru orice viitor profesionist în domeniu și, prin urmare, cineva le va introduce, de voie de nevoie, în curs sau la seminarii. Alte informații au nevoie să fie deprinse deoarece se arată indispensabile unor viitoare cursuri avansate.

Deciziile curriculare se iau prin mecanisme colegiale la nivelul comunității potrivite (facultate, catedră) și implică un control asupra substanței materiei predate. E de înțeles că un curs de istoria Franței în secolele XVIII și XIX va include și un capitol dedicat Revoluției. Decizia opusă va plasa sarcina de a argumenta contrariul pe umerii profesoarei care preferă să lase tema la o parte (ea poate arăta, de exemplu, că studenții cunosc suficient subiectul de la cursuri obligatorii anterioare, nu însă și alte mari teme ale epocii). Un student la filozofie morală și politică nu ar trebui să parcurgă anii de facultate fără să îi studieze, măcar la nivel general, pe Locke sau Rousseau. Așadar, titularilor cursului de istoria Franței sau de introducere în filozofia politică li se poate cere, în urma unei decizii colegiale, să includă în materia acoperită Revoluția și, respectiv, *Al doilea tratat despre guvernământ*.

În schimb, includerea în cursuri a unei perspective sau interpretări anume a respectivului eveniment sau autor rămâne, în genere, la latitudinea cadrului didactic individual. Catedra va avea mai puține de spus despre modul cum se studiază Revoluția – citind publicistica din preajma lui 1790, ori mai degrabă valul de literatură reacționară din secolul următor, sau prin intermediul unor sinteze contemporane acoperitoare.

Dreptul profesorilor de a impune propriile condiții, standarde și forme de evaluare se supune obligației ca respectivele criterii și standarde să fie justificate în mod rezonabil. Unui profesor care așează bariere înaintea studenților doar de dragul de a ridica opreliști, impunând standarde academice excesive, i se pretinde în mod rezonabil de către organismele colective să își adapteze politica de curs la norme adecvate, definite în raport cu pregătirea studenților, nivelul de studiu, sau misiunea instituției. Altfel, dreptul studenților de a învăța ar fi încălcat. Asemenea solicitări rămân justificate în cazul în care profesorii încălcă în mod evident standardele adecvate.

Pe de altă parte, obiceiul unor departamente, catedre, ori administrații de a cere cadrelor didactice să slăbească standardele de notare, să modifice notele deja acordate, sau să promoveze un anumit număr de studenți pentru a nu afecta ratingul facultății ori numărul de viitori candidați constituie o încălcare a libertății academice. Departamentele sau catedrele pot stabili de comun acord criterii minime de promovabilitate (de pildă, prezența studenților la cel puțin

jumătate dintre orele de curs ori la un număr de teste administrate de profesori), dar trebuie să lase profesorului individual suficientă latitudine în stabilirea unor condiții și criterii distincte, specifice materiei și stilului de predare, atâta timp cât acestea se situează între limitele rezonabilului. În plus, mecanismele de evaluare rămân la latitudinea cadrului didactic individual. Insist asupra acestui amănunt fiindcă există senat universitare din România care au impus de sus, în instituția pe care o conduc, o singură formă de examinare, indiferent de nivel sau formă de studiu și de disciplină.

Trecerea în revistă, mai sus, a principalelor protecții oferite de libertatea academică și a rațiunilor pentru care protecția respectivă poate fi restrânsă sau retrasă, ne permite o considerație generală privind natura libertății care ne preocupă: libertatea are la bază un drept individual (nu doresc să exclud, dar nici să explorez deocamdată, existența unui drept colectiv), iar titularul său este profesorul universitar.

Ca orice drept, libertatea academică impune obligații corelative din partea altora. Care sunt actorii sociali vizați de aceste obligații? Ca să punem lucrurile în termeni mai combativi: cine reprezintă, în lumea democratică de astăzi, un potențial pericol la adresa libertății academice individuale? Formularea tradițională a libertății academice face referire la imunitatea față de „sancțiunile sau concedierea” prilejuite de „afectarea ideilor ortodoxe cu privire la politică, religie sau societate”. Definiția identifică, implicit cel puțin, două surse de potențiale amenințări la adresa libertății academice – cei care impun ideile ortodoxe și cei abilitați să impună sancțiunile.

Prima sursă o constituie societatea în ansamblul său, inclusiv prin mecanismele ei politice. Puterea societății se poate manifesta indirect și subtil, generând predispoziții în direcția promovării anumitor idei, ideologii, domenii sau idei de cercetare și în defavoarea altora. O societate conservatoare poate predis pune mediul universitar să abandoneze anumite teme și să arate mai mult interes față de altele. Pentru a da un exemplu contemporan, în perioada de după era luptei pentru drepturile civile din SUA curricula academice s-au deschis treptat către subiecte mărginașe până atunci, cum ar fi studiile de gen sau privind minoritățile rasiale, sexuale, ori etnice. În perioada conservatoare care a urmat, s-a înregistrat o revenire la „canonul clasic” ce constituia, până în anii '70, miezul educației liberale oferite de orice universitate americană.

O formă mai directă de influență exercită societatea prin intermediul finanțării cercetării în funcție de interesul general al momentului, așa cum este el identificat și apreciat de politicieni. În perioada Războiului Rece, sume substanțiale s-au îndreptat spre cercetarea din domeniile militar sau conexe. După ce s-a depășit pericolul războiului global, statul a preferat să investească preponderent în alte direcții, de pildă acelea care îi puteau asigura preeminența economică într-o epocă a globalizării. În genere, influența indirectă a societății pune mai puține probleme libertății academice.

Societatea și structurile sale politice pot interveni în viața academică și în mod direct. Legislativele sau, unde este cazul, consiliile locale pot tăia din

bugetul universităților ca represalii pentru atitudini inconfortabile. Un exemplu: Camera Reprezentanților din statul american Missouri a retras din alocația Universității Missouri o sumă egală cu salariul anual al unui profesor care a publicat un articol (într-o revistă cotate ISI) în care părea să susțină pedofilia.¹

În statele în care sistemul de învățământ superior este coordonat de la centru, ministerul educației poate aloca resursele inechitabil din motive politice, poate refuza să recunoască un rector ales în mod legitim de comunitatea academică, sau confirma un rector ales în urma unor proceduri dubioase. Pe măsură ce tot mai mulți actori laici, cu agende specifice, își vor face loc în interiorul comunității universitare, potențialul pericol la adresa libertății academice ar putea spori (deși, vom vedea, orice dezavantaj are și avantajele sale, inclusiv în privința libertății academice). Conceptul de libertate academică presupune, de aceea, și un drept la autonomie universitară.²

O a doua sursă de potențiale pericole identificată de definiția libertății academice citată o constituie administrația universității. Aceasta poate fi laică, compusă din manageri profesioniști fără carieră academică în trecut sau prezent, un fenomen tot mai des întâlnit astăzi; după cum poate fi expresia guvernării colegiale a instituției, de tip reprezentativ (senatul universitar, rectorul, decanii); sau o formă mixtă. Printre prerogativele administrației se numără sancționarea sau concedierea cadrelor didactice, iar astfel de decizii se pot lua cu încălcarea libertății academice. În cazul, amintit mai sus, al concedierii a doi militanți pentru bilingvism la Universitatea Babeș-Bolyai, instituția clujeană a încălcat probabil libertatea academică printr-o decizie de senat. A făcut-o la nivelul substanței, sancționând excesiv două cadre didactice pentru acte profesionale în mod normal protejate (în esență, critica la adresa instituției); de asemenea, la nivel procedural, nerespectând o serie de pași care asigură respectarea libertății academice (formarea unei comisii de analiză, audierea părților, ș.a.m.d.). Administrația poate încălca libertatea academică nu doar prin hotărâri cu caracter punitiv inadecvate, ci și amestecându-se în zone decizionale care, deși ar putea fi acoperite de prerogativele sale formale, revin în mod normal altor organisme sau actori universitari. Cazul în care senatul impune o metodă unică de evaluare la nivelul întregii universități constituie un exemplu de acest tip.

Mai puțin se vorbește în literatură despre o a treia sursă de potențial pericol la adresa libertății academice individuale – comunitatea profesională însăși. Omisiunea are oarecare sens, fiindcă, în virtutea caracterului profesional al comunității academice, profesioniștii și profesionistele se supun normelor profesionale și deontologice elaborate la nivelul comunității din care fac parte. Ele le oferă principala protecție înaintea actorilor universitari și sociali menționați anterior. Prin apelul la competența profesională, universitarul obține o anumită imunitate față de laici sau dreptul de a participa la guvernarea organismelor profesiei, acceptând în schimb să se supună normelor deontologice și să fie eva-

¹ Louis Menand, „Silly Ideas”, *The New Yorker*, 13 mai 2002.

² Las la o parte interpretarea autonomiei universitare (și) ca drept colectiv.

luat după standarde profesionale de semenii săi. Dar aceasta nu înseamnă că organismele profesionale sau colegiale, inclusiv cele locale (la nivelul universității) nu pot oprima profesionistul, încălcându-i libertatea academică.

Catedra poate decide să pună cele mai puțin plăcute activități didactice pe umerii unei singure profesoare. Un comitet poate refuza o promovare meritată sau o titularizare cuvenită. Presiunile ideologice asupra predării și cercetării unui membru al corpului didactic se pot manifesta agresiv, dar sunt cel puțin la fel de periculoase atunci când se manifestă insidios și subtil. Membrilor cu vederi disciplinare diferite de cele ale majorității li se face uneori intolerabilă viața în instituție, mai ales atunci când la mijloc se află teme dificile sau cu rezonanță socială largă. O catedră sau un colectiv sectar din punct de vedere disciplinar poate exclude membrii izolați ai unei „secte disciplinare” diferite (post-structuraliștii îi oprimează pe structuraliști, neo-instituționaliștii pe adepții teoriei jocurilor, kantienii pe tomiști), nerecunoscându-le formal competența academică în ciuda faptului că ea este reală.

O mare parte din arta construirii unui sistem de libertate academică funcțional și eficient constă în abilitatea de a folosi actorii sociali și universitari amintiți mai sus – ministerele sau comisiile, rectorii și decanii, senatele universitare, agențiile și organismele de acreditare, laicii invitați să participe la guvernarea instituției, comunitatea profesională și disciplinară – „unii împotriva celorlalți”, în scopul de a proteja funcția socială a universității, misiunea ei instituțională și principiul libertății academice. Cu alte cuvinte, un sistem eficient al libertății academice se va folosi de actorii enumerați pentru a crea un angrenaj de tip *checks and balances*, în care puterea fiecăruia să fie limitată de competențele celorlalți. Altfel, putem cădea din lac în puț: autonomia câștigată în raport cu un anumit actor poate reprezenta o pierdere de autonomie față de altul. O autonomie universitară greșit configurată, fără tamponare adecvate la nivelurile potrivite, poate genera ceea ce Adrian Miroiu a numit în cazul României „saturizarea” universităților, conduse autoritar de rectori care nu mai dau seamă nimănui – nici ministerului, nici senatelor, nici corpului didactic.¹ Ca urmare, libertatea academică a cadrelor didactice va avea de suferit. (Despre modul în care implementăm mecanisme de *checks and balances* vom discuta mai pe larg în Partea a II-a a lucrării.)

¹ Vezi Adrian Miroiu, „Managementul învățământului”, în Adrian Miroiu, *Învățământul românesc azi: studiu de diagnoză*, Polirom, Iași, 1998, p. 169.

Capitolul 3

Libertatea academică și libertatea de exprimare

Probabil că cititorii și cititoarele au observat deja, pe parcursul primului capitol, că argumentele citate în favoarea libertății academice denotă o asemănare izbitoare cu modul în care este întemeiat în mod obișnuit dreptul la libera expresie. Am început discuția argumentului adevărului printr-o trimitere la John Stuart Mill și a sa *Despre libertate*, după cum am încheiat discuția despre argumentul autonomiei printr-o paralelă cu libertatea de expresie în cazul artiștilor. Se pot trasa numeroase alte corespondențe între argumentele asociate liberei expresii și cele care întemeiază libertatea academică.¹ Ce implică aceste similitudini? Mai precis: care este relația dintre libertatea academică și libertatea de exprimare?

Printre teoreticienii libertății academice, opinia generală pare să fie că libertatea academică și dreptul general la libertatea de exprimare reprezintă lucruri diferite.² O sumedenie de autori au insistat asupra distincției. Vehemența cu care ei neagă legăturile formale se datorează, probabil, tentației răspândite de a pune un semn de egalitate între cele două drepturi. Totuși, puțini au analizat relația dintre libertatea academică și libertatea de exprimare în detaliu. În cele ce urmează, voi încerca să prezint mai amănunțit tema în cauză, sugerând că relația dintre cele două libertăți se dovedește mai ambiguă, dar și mai adâncă decât pare inițial.

Libertatea academică și libertatea de exprimare au o asemănare formală: ambele protejează acte de exprimare în fața sancțiunilor sau intervențiilor unor

¹ Astfel: „argumentul democratic” se suprapune peste o serie de justificări clasice în doctrina liberei expresii – argumentul democratic ca atare (Alexander Meikeljohn), argumentul diversității, argumentul toleranței (Lee Bollinger); aplicat la libera expresie, „argumentul autonomiei” beneficiază de o sumedenie de versiuni (printre cele mai de seamă se numără propunerile lui Thomas Scanlon, Ronald Dworkin sau Joseph Raz); „argumentul pantei alunecoase” constituie o teză clasică invocată în apărarea dreptului la libera exprimare, ș.a.m.d. Cititorul interesat poate găsi prezentări ale libertății de exprimare în mai multe dintre lucrările citate în acest capitol și în capitolul întâi.

² De exemplu Ronald Dworkin, „We Need a New Interpretation of Academic Freedom”, în Menand, *The Future of Academic Freedom*, pp. 184-185; Ralph F. Fuchs, „Academic Freedom – Its Basic Philosophy, Function, and History”, *Law and Contemporary Problems* 28, 1963, p. 431; Diekema, *Academic Freedom and Christian Scholarship*, p. 8; Van Alstyne, „The Specific Theory...”; Menand, „The Future of Academic Freedom”, p. 6; Gutmann, *Democratic Education*, p. 175; De George, *Academic Freedom and Tenure*, p. 80.

actori sociali, sau politici, sau instituționali. Libertatea de cercetare, libertatea de predare și libertatea de a critica instituția se pot transpune ușor în termenii expresiei de idei: ele constituie, practic, „libertatea de exprimare profesională” a universitarilor. Asemănarea a determinat Curtea Supremă a Statelor Unite să includă libertatea academică în jurisprudența Primului Amendament constituțional, cel care protejează și libera expresie (alături de alte libertăți fundamentale).

Libertatea academică și libertatea de exprimare demonstrează totodată similitudini normative: și un principiu și celălalt servesc protecției aceluiași interese sociale (descoperirea adevărului, promovarea democrației) și individuale (promovarea autonomiei, susținerea exprimării-de-sine). Ce relație de rudenie se poate stabili între dreptul la libertate academică și cel la libertatea de exprimare?

Autorii care ne îndeamnă să nu confundăm libertatea academică și libertatea de exprimare ne previn, de fapt, să nu o privim pe prima ca pe o formă a celei de-a doua. În limbajul teoriei drepturilor, ei ne sfătuiesc să nu considerăm libertatea academică ca „derivând” din dreptul „de bază” la libertatea de exprimare. Relația dintre drepturile de bază și drepturile derivate a fost explicată în modul următor de filozoful britanic Joseph Raz:

Așa cum anumite drepturi constituie temeiuri pentru obligații și puteri, tot așa ele constituie temeiuri și pentru alte drepturi. Numim un drept întemeiat pe un altul un drept derivat. Drepturile ne-derivate constituie drepturi de bază.¹

Conform acestei definiții, relația dintre un drept derivat și un drept de bază nu se rezumă doar la o implicație logică. Din simplul fapt că am un drept de proprietate asupra unei străzi, care implică logic și un drept de proprietate asupra fiecărei case de pe strada respectivă, nu rezultă neapărat că dreptul asupra unei case constituie un drept derivat din dreptul (de bază) de proprietate asupra străzii. Se prea poate ca dreptul asupra străzii să derive din fiecare drept separat asupra fiecăreia dintre casele de pe strada în cauză.

Așadar, pentru a stabili că un drept derivă dintr-un altul avem nevoie nu numai de o relație de implicație, ci și de una de justificare: interesele care întemeiază dreptul de bază justifică, prin intermediul acestuia din urmă, dreptul derivat. Dreptul de a merge în mâini nu se întemeiază pe interesul individului de a merge în mâini, ci pe acela de a face ceea ce crede de cuviință, interes care reprezintă temeiul dreptului la libertatea individuală. Libertatea individuală constituie dreptul de bază, iar dreptul de a merge în mâini unul derivat.² Un alt exemplu oferit de filozoful britanic ne aduce mai aproape de substanța temei noastre.

¹ Pentru citat și discuția ulterioară, a se vedea Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Clarendon Press, Oxford, 1986, pp. 168 și urm. Termenii în engleză sunt *core right* și *derivative right*.

² Cele spuse anterior nu înseamnă că titularul unui drept derivat nu are uneori un interes distinct ori direct față de obiectul sau acțiunea care constituie subiectul dreptului derivat,

Faptul că o afirmație conform căreia fiecare persoană se bucură de un drept la libertatea de exprimare pare să implice afirmația că fiecare persoană are un drept la libertatea de exprimare politică nu stabilește faptul că primul drept e unul de bază, în timp ce al doilea reprezintă unul derivat. Se prea poate ca libertatea de exprimare politică să fie justificată de considerații care nu se aplică altor drepturi la libera expresie. Dacă, în plus față de aceasta, lucrurile stau în așa fel încât, în timp ce există considerații separate independente pentru libertatea de exprimare comercială, științifică, academică etc., nu există considerații generale care se aplică tuturor ariilor protejate de exprimare, atunci dreptul general la libertatea de exprimare va constitui de fapt dreptul derivat. Acesta reprezintă o simplă generalizare a mai multor drepturi de bază independente.¹

Clarificările anterioare stabilesc condițiile formale pentru a pretinde că libertatea academică constituie un drept derivat din dreptul de bază la libertatea de exprimare (voi numi această concepție *teza derivației*). Anume, pentru ca libertatea academică să poată constitui un drept derivat, ea trebuie justificată prin raportare la interesul sau interesele care justifică libertatea de exprimare. Mai mult decât atât, teoria lui Raz sugerează că libertatea academică trebuie justificată doar pe baza acestor interese, nu și prin altele independente. În cazul în care libertatea academică se întemeiază și pe alte interese, „separate și independente” de cele pe care se întemeiază libertatea de exprimare, ea nu poate fi considerată un drept derivat din acesta.

În urma incursiunilor prin justificările libertății academice am văzut că, cel puțin într-o primă analiză, dreptul universitarilor se întemeiază pe aceleași interese (aflarea adevărului, promovarea democrației, susținerea autonomiei personale și a exprimării-de-sine, tratarea individului ca autonom) pe care se bazează și libertatea de exprimare. Cum aminteam anterior, avem de-a face, de fapt, cu argumente înrudite, care constituie un complex justificativ. Întâlnim aceeași situație în cazul libertății de exprimare.² Putem, prin urmare, considera libertatea academică ca fiind un drept derivat din libertatea de exprimare? Atunci când afirmăm că universitarii se bucură de libertate academică susținem oare că aceștia ar trebui să dispună de dreptul avut în vedere *în virtutea principiului libertății de exprimare*?

3.1. Argumente împotriva tezei derivației

Printre puținii autori care au tratat tema într-un mod mai elaborat se numără filozoful și juristul american Ronald Dworkin. El neagă teza derivației,

ci doar că, pentru ca un drept să fie derivat, acesta trebuie să fie *justificat* prin raportare la un interes care justifică dreptul de bază.

¹ Raz, *The Morality of Freedom*, pp. 169-170.

² Judith Lichtenberg, „Foundations and Limits of Freedom of the Press”, *Philosophy and Public Affairs* 16.4, 1987, pp. 334, 338-340.

aducând mai multe argumente. În primul rând, cele două drepturi au titulari diferiți. Libera expresie constituie un drept moral universal, de care se bucură în mod egal fiecare cetățean al unei societăți liberale. Libertatea academică, în schimb, constituie un drept special, care poate fi exercitat doar de către un grup bine delimitat de indivizi, membrii profesiei universitare. Prin urmare, ideea că libertatea academică ar putea reprezenta cumva un drept derivat din dreptul de bază la libertatea de exprimare pare să se întemeieze pe o confuzie. Așa cum detaliază Dworkin,

Dreptul la libera exprimare este un drept moral [...] care aparține tuturor. Însă el nu pune la dispoziția fiecărei persoane ceea ce libertatea academică oferă învățaților. Libertatea de exprimare nu constituie decât în cazuri foarte speciale un drept de a spune ce dorești dintr-o funcție menținută și finanțată de alții. [...] [Libertatea de exprimare] nu este încălcată atunci când instituții private impun restricții asupra exprimării ca o condiție pentru angajare. [...] libertatea de exprimare constituie, în esență, dreptul de a nu fi complet împiedicat de a spune ceva, și nu acela de a fi sprijinit și finanțat în timp ce afirmi lucruri pe care ceilalți le consideră false sau inoportune.

În această privință, libertatea academică, care impune instituțiilor să sprijine și să finanțeze anumite persoane indiferent de ceea ce scriu sau predau acestea, este mai puternică decât dreptul general la libertatea de exprimare. În alte privințe, însă, ea se aseamănă mai puțin cu un drept, fiindcă nimeni nu este îndrituit moral la statutul care aduce cu sine acest plus de protecție. [...] De aceea, ar fi mai bine să nu vedem în libertatea academică un drept derivat din cel general la libertatea de exprimare...¹

Mai multe lucruri pot fi notate aici. Observația de ansamblu că libertatea de exprimare nu impune „decât în cazuri foarte speciale” obligații pozitive din partea statului sau a unui angajator, ci constituie doar un drept negativ („de a nu fi împiedicat”), se dovedește discutabilă. Un exemplu plauzibil de obligație pozitivă din partea statului are în vedere sprijinirea anumitor vorbitori în vederea egalizării accesului la mijloacele de expresie, mai ales dacă considerăm exprimarea atât de importantă pe cât par să cadă de acord majoritatea teoriilor din domeniu.² Acest aspect nu reprezintă însă obiecția cea mai semnificativă împotriva tezei derivației. Contra-argumentul se bizuie în special pe alte două idei: observația că libertatea de exprimare și libertatea academică au titulari diferiți; și ideea că libertatea academică se dovedește „mai tare” ca libertatea de expri-

¹ Dworkin, „We Need a New Interpretation of Academic Freedom”, pp. 184-185. O poziție similară e susținută de De George, *Academic Freedom and Tenure*, pp. 55, 80 și *passim*.

² O discuție privind diverse tipuri de obligații pozitive presupuse de dreptul la libera exprimare poate fi regăsită în Cass R. Sunstein, *Democracy and the Problem of Free Speech*, Free Press, New York, 1995, pp. 46-48; Joshua Cohen, „Freedom of Expression”, *Philosophy and Public Affairs* 22.3, 1993, pp. 215-216, 246 și urm; Lichtenberg, „Foundations and Limits of Freedom of the Press”, p. 334.

mare, adică oferă o protecție mai cuprinzătoare în anumite privințe și deci nu are cum să derive din cea din urmă.

Prima obiecție (dacă libertatea de exprimare și libertatea academică se află într-o relație de tip drept de bază - drept derivat, atunci ele trebuie să aibă același titular) nu constituie, în sine, o dificultate. Aparent, de libertatea de exprimare se bucură orice cetățean, în timp ce de libertate academică beneficiază numai universitarii. Întrebarea relevantă este însă *în ce calitate se bucură universitarii de libertate academică?* Să admitem că, pentru ca libertatea academică să poată constitui un drept derivat din libertatea de exprimare, titularul celei dintâi trebuie să se bucure de ea ca cetățean. Simplu statut de membru al unei profesii ori de angajat al unei societăți nu stă în calea protejării dreptului la libertatea de exprimare, nici măcar atunci când actul de expresie se săvârșește din poziția de angajat al companiei sau de membru al profesiei.

Un caz destul de des întâlnit privește angajatul care critică public politicile angajatorului, îndeosebi când ele au repercusiuni mai largi asupra societății. De pildă, situația în care angajatul unei televiziuni dezvăluie modul în care patronul, un important om politic, cenzurează sau înfloreste știrile pentru a își servi interesele private. „Informatorul” nu își pierde numai-decât exercițiul dreptului fundamental la libera exprimare doar fiindcă este angajat, nici măcar în privința aserțiunilor care privesc activitățile sale profesionale sau cele ale companiei pentru care lucrează. Unele state democratice – de pildă, Marea Britanie – au adoptat legi prin care se acordă protecție specială angajaților ce ridică în mod public probleme care privesc interesul general.

În consecință, prima obiecție a lui Dworkin poate fi ocolită dacă termenul de „libertate academică” desemnează pur și simplu dreptul la liberă expresie *al universitarilor*. În acest sens limitat, putem vorbi și despre o „libertate (de exprimare) medicală”, în cazul doctorilor, sau, exagerând un pic, o „libertate (de expresie) «extractivă»”, în cazul minerilor. Aici își demonstrează însă relevanța observația secundă a juristului și filozofului american, anume că libertatea academică se dovedește „mai tare”, mai protectoare, cel puțin în anumite privințe, decât libertatea de exprimare. Pentru a pune bazele unei teorii a libertății academice prin intermediul principiului liberei expresii trebuie să dăm seama de practica curentă a libertății academice (ori măcar să demonstrăm că anumite aspecte ale acestei practici nu pot fi justificate). Atunci când vorbim despre libertatea academică, avem deja în minte un anumit nivel de protecție, în speță unul foarte ridicat prin raport cu alte profesii sau tipuri de activitate. Ca atare, ceea ce se cere demonstrat nu este numai că se poate întemeia o formă de „libertate academică” pe baza dreptului de bază la libertatea de exprimare (o sarcină simplă în sensul notat anterior); ci că principiul libertății de exprimare se dovedește suficient de puternic pentru a ne oferi o libertate academică *așa cum o cunoaștem astăzi* – sau, în orice caz, ceva foarte asemănător. Asigură o teorie a liberei expresii suficientă protecție activităților universitarilor, așa cum a fost

protecția respectivă conceptualizată și instituționalizată prin intermediul libertății academice în sistemele de învățământ din statele democratice? Putem, apelând la principiul libertății de exprimare și justificările sale, argumenta că un lector sau un conferențiar merită în general mai multă protecție decât un alt angajat, fie el doctor sau miner?

Voi porni cu o observație preliminară: într-un sistem flexibil al libertății de exprimare, anumite categorii de acte de exprimare sunt mai bine protejate decât altele.¹ Desigur, știm sau intuim cu toții că libertatea de exprimare nu protejează (simplificând chestiunea) calomnia sau divulgarea de informații care aduc atingere siguranței naționale. Mă refer aici însă la categorii de discurs ceva mai largi, diferențiate prin conținutul lor, precum exprimarea politică, comercială, artistică, științifică și așa mai departe. Aceste categorii au, adesea, și o identitate juridică. Dreptul la libera expresie li se aplică în mod diferit. Astfel, exprimarea politică este în numeroase sisteme mai bine apărată, de exemplu, decât exprimarea comercială. Ofensa adusă unei figuri publice, cu atât mai mult unui om politic, trebuie ocrotită mai mult decât ofensa adusă unei persoane private. Tratăm mai sever – acordând mai puțină protecție – reclama falsă sau informațiile eronate cu privire la conținutul unor produse alimentare aflate pe piață. De asemenea, expresia artistică beneficiază de mai multă protecție decât acte de expresie superficial similare, lipsite de semnificație artistică. Permiteți expunerea publică a unor imagini cu nuduri definite ca „artă” (nu numai în muzee, ci eventual și pe stradă, pe afișe care anunță expoziții), deși cenzurăm parțial sau complet nudurile de pe copertile revistelor erotice sau din reclamele comerciale. Ba chiar ar fi legitim să distingem, în această privință, între nudurile încadrate ca „artă fotografică” și cele definite ca fotografie obscenă, fără alte calități salvatoare (pentru unii, desigur).

Nivelurile diferite de protecție ale categoriilor de acte de exprimare se justifică din mai multe rațiuni. Prima, poate cea mai semnificativă, constă în aceea că anumite clase de acte de exprimare se dovedesc mai importante decât altele în raport cu interesele protejate de libertatea de exprimare. Expresia politică slujește democrația ori căutarea adevărului mai bine decât o face exprimarea comercială. Se poate discuta dacă arta servește exprimarea de sine cu altă intensitate decât pornografia comună, însă societățile liberale recunosc funcția socială a artei. În al doilea rând, anumite clase de exprimare sunt mai vulnerabile, mai susceptibile la sub-protecție, decât altele. Exprimarea politică constituie, din nou, cazul paradigmatic: cei puternici au mijloacele de a suprima ceea ce nu le convine; tentația lor de a o face crește corespunzător. Prin urmare, discursul care le poate afecta interesele merită un plus de ocrotire.

În al treilea rând, efectele nefaste ale anumitor clase de acte de exprimare pot fi mai ușor contracarate printr-un plus de exprimare. Cenzura ar repre-

¹ Pentru o expunere amănunțită a motivelor și categoriilor, a se vedea Joshua Cohen, „Freedom of Expression”, pe care se bazează și discuția din acest paragraf și paragraful următor.

zenta, în consecință, o măsură excesivă atâta vreme cât avem soluții alternative. O figură publică defăimată va putea mai ușor să își susțină cauza în public decât un cetățean oarecare, căci va dispune de un acces mai bun la presă. (Așa-numitul „drept” la replică oferă un mijloc de a reduce costurile exprimării printr-un plus de exprimare.) Un grup social ofensat se va afla, din perspectiva capacității sale de a se apăra, într-o poziție mai bună decât un individ ofensat. De aceea, recunoaștem mai curând defăimarea individuală decât defăimarea de grup.

Merită exprimarea de tip academic mai multă protecție decât alte forme de exprimare? Anumite sisteme juridice, printre care și cel românesc, au răspuns implicit în mod afirmativ atunci când au exceptat de la infracțiunea de negaționism (negarea existenței Holocaustului) lucrările de natură științifică care susțin ideea criminalizată. Nu se dovedește dificil să găsim rațiuni, de formă similară celor oferite mai sus în cazul libertății de exprimare politice sau artistice, pentru care exprimarea academică merită protejată în mod special – de fapt, chiar asta am făcut prin intermediul demonstrației din primul capitol. Mai întâi de orice, exprimarea academică joacă un rol excepțional în descoperirea adevărului. Când Curtea Supremă a SUA afirma că „sala de clasă reprezintă în mod special piața ideilor”, ea părea să recunoască rolul excepțional al universităților în raport cu argumentul adevărului și cel democratic. Apoi, în ceea ce privește valoarea exprimării-de-sine, activitatea științifică capătă, cum am văzut, o demnitate similară cu cea proprie activităților artistice. Știința, ca și arta, ar reprezenta, conform argumentului deontologist discutat mai înainte, o vocație pe care societatea o onorează în mod special și pentru că exprimă o pornire intimă, considerată definitivă pentru ființa umană.

În al doilea rând, exprimarea academică se vedește deosebit de vulnerabilă, în parte fiindcă ea depinde de anumite condiții materiale. Retragerea fondurilor de cercetare sau punerea anumitor direcții de cercetare pe linie moartă, închiderea accesului la arhive, numirea unor persoane cu agendă politică în fruntea unor instituții de cercetare ș.a.m.d. ar putea înăbuși în fașă anumite acte de exprimare academică neconvenabile. De la un punct încolo, se arată imposibil să te exprimi științific sau pedagogic fără mijloace materiale adecvate, ceea ce nu reprezintă în măsură similară cazul, să zicem, exprimării artistice (o excepție fac cei care țin neapărat să-și toarne filmele la Hollywood). Ca atare, exprimarea academică se expune mai mult anumitor tipuri de cenzură indirectă. Dacă vrem să protejăm valorile pe care știința le apără sau le cultivă, va trebui să apărăm libertatea profesorilor cu un plus de abnegație.

În fine, în al treilea rând, efectele nefaste ale expresiei de natură academică pot fi mai ușor contracarate printr-un plus de exprimare academică. Pentru fiecare negaționist din specia britanicului David Irving apar câțiva analiști cu ștate impecabile care să afirme contrariul. De fapt, ne așteptăm ca ideile controversate să treacă prin examenul critic tocmai în interiorul comunității academice. Dacă ea nu reacționează la timp, îi reproșăm că și-a trădat menirea.

Am stabilit că libertatea de exprimare protejează cu intensitate diferită categorii diferite de discurs. Cu alte cuvinte, principiul libertății de exprimare operează în funcție de subiectul exprimării. Am recapitulat și argumentul conform căruia exprimarea științifică (sau științific-pedagogică) merită o protecție specială și specifică. Dacă universitarii ar fi singurele persoane care se exprimă științific (sau pedagogico-științific), atunci ar fi ușor de demonstrat că nu există nici o contradicție internă în faptul că principiul libertății de exprimare protejează mai bine universitarii decât alți membri ai societății. Desigur, însă, oricine se poate angaja în acte de expresie științifică. Nu fiecare persoană care pretinde că face așa ceva trebuie tratată ca atare, din același motiv pentru care nu tratăm ca pe un artist veritabil orice persoană care susține că revistele pornografice pe care le tipărește reprezintă, de fapt, albume de înaltă artă erotică. Dispunem de obicei de criterii pentru a decide când exprimarea pretins științifică merită considerată ca atare. Dar exprimarea științifică poate veni de oriunde. În clipa de față, problema noastră este că, deși principiul libertății de exprimare ne oferă suficiente motive pentru a proteja actele de exprimare științifică mai mult decât alte forme de exprimare, trebuie să ne furnizeze și destule temeiuri pentru a proteja actele de exprimare științifică *care vin de la universitari* mai mult decât actele de exprimare științifică care vin de la orice alt om de știință, profesionist sau amator. Altfel, vom fi stabilit doar că libertatea academică reprezintă același lucru cu libertatea intelectuală sau științifică. Or, știm deja că libertatea academică este „mai tare” decât simpla libertate intelectuală.

Cu alte cuvinte, pentru ca o teorie a libertății de exprimare să poată întemeia libertatea academică așa-cum-o-cunoaștem este nevoie să protejeze în grad diferit *același* tip de discurs (în speță cel științific, sau științifico-pedagogic) atunci când vine de la persoane diferite. Exprimarea științifică a unui membru al Facultății de Fizică și cea provenind de la un fizician la Institutul de Meteorologie ar trebui să se bucure de niveluri (întrucâtva) diferite de protecție. Demonstrația că exprimarea științifică merită un plus de protecție față de alte forme de exprimare (să zicem, cea comercială), trebuie suplinită cu o demonstrație a faptului că, atunci când vine din interiorul unui anume tip de instituții (universitățile), exprimarea științifică se bucură, în virtutea principiului libertății de exprimare, de chiar mai multă protecție decât atunci când provine din alte tipuri de instituții (institutele de cercetare, companiile farmaceutice). Ne întoarcem astfel la Ronald Dworkin și obiecția sa secundă. Cel mai probabil, Dworkin a intenționat să afirme că o teorie a libertății de exprimare nu poate justifica, în nici un fel de circumstanțe, diferențe de tratament bazate pe identitatea profesională sau afilierea instituțională.

Prin contra-argumentul secund autorul citat pare să susțină că teza derivației cade datorită unei imposibilități de principiu. Dacă libertatea de exprimare asigură un anumit nivel de protecție cetățeanului obișnuit, atunci ea nu poate oferi un nivel mai ridicat de protecție unui cetățean ca angajat, sau unui

anumit tip de angajat (universitarul) față de altul (doctorul, minerul). Merită subliniat: nici măcar în privința anumitor acte de exprimare. Presupoziția ne-explicită a argumentului lui Dworkin pare să fie că, dacă am lua în considerare anumite trăsături ale unei profesii sau instituții pentru a determina dacă un tip de angajat beneficiază de mai multă protecție decât angajatul altei instituții, am comite un abuz împotriva naturii principiale (sau „neutre”) a legii: același tip de act trebuie tratat în mod identic indiferent de identitatea făptuitorului, fie ea personală sau instituțională.¹ Din această perspectivă, dacă protecția acordată unui angajat de libertatea de exprimare ar depăși-o (în anumite privințe) pe cea asigurată unui cetățean obișnuit, sau pe aceea oferită unui alt tip de angajat, atunci libertatea de exprimare nu ar mai asigura aceeași protecție tuturor, deci n-ar mai fi un drept general, de care fiecare cetățean se bucură în mod egal.² O afirmație trebuie tratată în mod identic de o curte de justiție indiferent dacă vine de la un medic, de la un miner, sau de la un universitar, cel puțin atâta vreme cât nu există obligații contractuale diferite pe care persoana și le-a asumat (de exemplu, obligația membrilor unui Serviciu Secret de a nu divulga anumite informații, stipulată în contractul de angajare). Dacă acceptăm această teză, dat fiind faptul că acordă protecție sporită (în anumite privințe) unei clase de angajați sau de profesioniști, libertatea academică nu poate fi derivată din libertatea de exprimare.

Dar ce ne facem dacă tocmai rolul instituțional al persoanei respective se dovedește de așa natură încât să afecteze semnificația activităților sale în raport cu interesele sociale protejate de dreptul la libera exprimare? Permite discriminarea actelor de exprimare în categorii de exprimare cu protecție diferită fiindcă unele tipuri de conținuturi (politic, artistic) promovează în mod special interesele care întemeiază dreptul la exprimare. De ce nu am permite și o discriminare instituțională, atunci când actele de exprimare din anumite instituții promovează aceleași interese – și tot în mod excepțional? La urma urmelor, nu ne îndoim că universitățile realizează întocmai acest lucru – pe baza argumentelor pentru libertatea academică prezentate în capitolul I, societățile democratice asigură libertate academică universitarilor, nu și altor profesioniști, recunoscând rolul lor de excepție în raport cu interesele amintite. Alte instituții, chiar unele cu activități relativ similare, nu beneficiază de tratamente preferențiale. În această privință, universitățile se aseamănă cu instituțiile de presă. Fundamentele libertății presei se confundă cu acelea ale libertății de exprimare. Dezbaterile din presă joacă un rol crucial în asigurarea democrației. Merită actele de exprimare din presă un plus de protecție față de alte acte de exprimare similare înfăptuite de cetățeanul obișnuit? Ar trebui să fie discursul potențial defăimător

¹ În privința naturii neutre a legii, Ronald Dworkin, *Drepturile la modul serios*, trad. de Dan Ciocănelea, Ed. Arc, Chișinău, 1998.

² Teza a fost exprimată și de William Van Alstyne, „Reply to Comments”, în Pincoffs, *The Concept of Academic Freedom*, p. 127.

din presă tratat altfel decât discursul posibil defăimător de la colțul străzii? Problema s-a pus concret în interiorul unor sisteme juridice democratice și răspunsul dat nu a fost întotdeauna identic.

Ne putem imagina și un alt tip de motive pentru care actele de exprimare științific-academică ar putea beneficia de un plus de protecție față de cele venite din alte instituții. Asemenea argumente țin de structura instituției și a profesiei respective. Ca și în cazul altor profesii, standardele impuse exprimării profesionale sunt severe. În primul rând, fiindcă nu oricine ajunge profesor sau lector sau conferențiar. Procesul de certificare profesională presupune un anumit tip de conservatorism, ori cel puțin o anumită uniformitate de opinii în mediul profesional. E puțin probabil că un departament contemporan de antropologie va admite un profesor rasist. La fel, e greu de crezut că un departament de istorie va selecta un profesor care neagă existența Holocaustului; ori, pentru a da un exemplu extrem, că un departament de fizică va admite o susținătoare a flogisticii. S-ar putea așadar vorbi despre o protecție conservatoare împotriva anumitor excese ori erezii intelectuale. (O problemă organizațională ridicată de libertatea academică devine, atunci, cea de a nu lăsa facultățile sau departamentele în totalitate pe mâinile unor grupuri disciplinare sectare.)

În al doilea rând, exprimarea academică este emisă într-un mediu în care ne așteptăm să fie examinată critic atât de către studenți, cât și de către colegii de breaslă. Spre deosebire de competiția de idei care are loc în spațiul public larg sau chiar în învățământul preuniversitar, unde accesul la mijloacele de exprimare este distribuit inegal, informația poate fi dificil de verificat și dialogul nu se poartă întotdeauna de pe poziții de egalitate, spațiul academic prezintă două diferențe importante: invită deja, prin constituția sa, la o abordare critică a teoriilor în cauză; asigură un nivel ridicat de acces la expresie și informație.

În plus, în mediul universitar partenerii de dialog (colegii și studenții) se presupune că dețin deja anumite facultăți critice. Selecția studenților, la intrare (acolo unde se face) și pe parcursul ciclurilor universitare, ne asigură că aceștia dețin instrumentele necesare pentru a examina orice afirmație cu mai multă pătrundere și, astfel, că nu pot fi manipulați sau îndoctrinați cu ușurință.¹ De asemenea, studenții sunt maturi, unul dintre argumentele cruciale împotriva unei libertăți academice similare pentru profesorii de liceu sau ciclu primar și gimnazial.

De observat că argumentele instituționale de mai sus coincid cu argumentele pe care le folosim pentru a justifica protejarea unor categorii de acte de

¹ Ce-i drept, observațiile optimiste de mai sus trebuie temperate. Profesorii se află pe o poziție de autoritate epistemică față de studenți și, deseori, chiar față de alți colegi. Cel mai adesea dețin și pârghiile instituționale necesare pentru a își face impuse judecățile și opiniile. Mai mult decât atât, studenții constituie o așa-numită „audiență captivă”. De regulă, ei nu pot părăsi cursul și nici nu pot să absenteze de la ore.

exprimare (discursul din presă etc.)¹ mai mult decât a altora. Doar că în ipostaza imediat anterioară ele se aplică nu unor categorii de discurs definite prin conținuturile lor în detrimentul altora, ci unor categorii de cetățeni (profesioniști) în defavoarea altora. Se cuvine, atunci, să discriminăm actele de exprimare și în funcție de proveniența lor ocupațională, nu doar în funcție de conținutul lor?

Dilema cu care ne confruntăm pare deosebit de spinoasă. Pe de-o parte, recunoaștem că universitățile servesc interesele care întemeiază principiul libertății de exprimare mai mult sau altfel decât o fac alte instituții, ori decât o poate face o persoană *simpliciter*. Gradul în care sunt servite aceste interese s-a dovedit un temei acceptabil pentru a acorda mai multă protecție unor categorii de acte de exprimare față de altele (cazul exprimării politice prin comparație cu exprimarea comercială). De aceeași parte, universitățile demonstrează caracteristici instituționale (receptarea critică, accesul egal la mijloacele de exprimare și informare, răspândirea facultăților critice, conservatorismul profesional etc.) care ne determină să credem că anumite costuri sau pericole presupuse de actele de exprimare vor fi, în mod tipic, mai reduse în cazul lor. Și aceste raționamente au fost folosite pentru a privilegia diverse categorii de acte de exprimare în raport cu altele (cazul defăimării de grup, respectiv individuale). Ba mai mult decât atât, noi recunoaștem deja că universitarii merită un spor de protecție din toate aceste motive – altfel, nu am mai vorbi despre libertate academică.

Pe de altă parte, gândim într-o tradiție normativă și juridică care ne spune că principii precum libertatea de exprimare – și, în mod cert, toate drepturile și libertățile fundamentale – trebuie să rămână oarbe la distincții determinate de particularități personale și instituționale. Două persoane care fac afirmații identice trebuie să se bucure de același tratament în fața legii, indiferent de coordonatele lor profesionale. (Despre excepții de tipul privilegiilor profesionale, de pildă ale parlamentarilor, voi discuta mai jos.) Rațiunile sunt evidente. Dacă principiile n-ar fi neutre în raport cu ocupația sau cu instituția ne-am putea trezi în situația în care anumite persoane, în special cele cu autoritate politică sau socială, ar fi tratate de lege în mod diferit. Nu e nevoie să ne gândim la epoca aristocrației ereditare pentru a ne imagina astfel de cazuri: în România post-decembristă au existat propuneri legislative care aveau în vedere ceva mai multă protecție pentru acțiunile funcționarilor publici în raport cu cele ale cetățeanului aflat de cealaltă parte a ghișeelor.

Așadar, teza derivației rămâne vulnerabilă în fața obiecției de fond la care pare să facă referire, indirect, Ronald Dworkin: pentru ca libertatea academică

¹ Au existat tentative de a susține o libertate de exprimare mai extinsă pentru ziariști decât pentru cetățeanul obișnuit. Pe lângă natura instituțională a acestei „discriminări”, problematică în sine, un alt argument citat împotriva ideii observă că afirmațiile calomniatoare din presă au, în raport cu cele făcute pe alte canale, un efect mai puternic, deci cauzează prejudicii mai mari.

să poată fi considerată un drept derivat din dreptul general la libertatea de exprimare, cea din urmă ar trebui să fie capabilă să facă discriminări de natură instituțională. Dacă acceptăm teza derivației, va trebui să acceptăm o teorie a libertății de exprimare suspectă.

Există prestigioși juriști contemporani care consideră că, pentru a face față complexităților lumii moderne, sistemul libertății de exprimare va trebui să recunoască, mai devreme sau mai târziu, deși doar pe porțiuni anume, specificitatea instituțională ca un factor relevant.¹ Anumite sisteme juridice au cochetat cu ideea unei protecții sporite pentru anumite acte de exprimare în presă care, comise în afara cadrului instituțional în cauză, ar fi fost sancționate mai ușor. Cu toate acestea, conceptul unei teorii a libertății de exprimare care să acomodeze distincții instituționale rămâne, din motive lesne de înțeles, amplu contestat.

Ne aflăm, de fapt, înaintea a două obiecții distincte împotriva ideii că libertatea academică ar constitui un drept derivat din libertatea de exprimare. Mai întâi, discriminările instituționale ar constitui un derapaj de la neutralitatea principială a libertății de exprimare și în ultimă instanță a legii. Dar chiar dacă ne-am îndoi că lucrurile stau așa,² datorită faptului că teza derivației presupune o concepție deocamdată minoritară asupra liberei expresii, concepția privind libertatea academică căreia îi dă glas poate fi respinsă din considerente practice. Un susținător al libertății academice nu și-ar putea dori să depindă de o viziune privind libertatea de exprimare care rămâne, în cel mai bun caz, la periferia doctrinei normative și legale acceptate.

3.2. Libertatea academică – un „simplu” privilegiu profesional?

Cum rezolvăm tensiunea intervenită între faptul că avem toate motivele să acordăm universitarilor, în privința unui anume tip de discurs, un grad mai ridicat de protecție decât altor cetățeni (lucru pe care societățile democratice îl și fac în mod obișnuit) și faptul că principiul libertății de exprimare rămâne insensibil la caracteristicile instituționale ale persoanei? Anumiți autori au mers până la a contesta ideea de libertate academică, considerată o concepție contra-intui-

¹ De pildă, Frederick Schauer, „Principles, Institutions, and the First Amendment”, *Harvard Law Review* 112, 1998, în special pp. 106-120.

² Cum observă Schauer, „Este important să admitem că un principiu care depinde de o instituție nu e mai puțin principiu datorită specificității sale instituționale, după cum nu se arată mai puțin rațional din punct de vedere moral sau politic grație acestei specificități. Un principiu care depinde, de exemplu, de diferența dintre cărți și ziare nu constituie mai puțin un principiu decât unul care depinde de diferența dintre discriminarea în funcție de subiect și discriminarea în funcție de punctul de vedere, deși cel dintâi demonstrează o specificitate instituțională pe care cel din urmă nu o arată.” („Principles, Institutions, and the First Amendment”, p. 111, nota 132.)

tivă. În capitolul I am explicat de ce, dimpotrivă, ideea de libertate academică rămâne convingătoare. Dar dacă libertatea academică nu reprezintă o formă de libertate de exprimare, cu ce fel de drept avem, până la urmă, de-a face?

În mod obișnuit, libertatea academică este introdusă în rândul principiilor fundamentale ale unei societăți democratice pe ușa din dos: nu ca un drept derivat dintr-un drept general, ci ca un privilegiu funcționăresc, asemenea privilegiilor parlamentarului, sau inamovibilității judecătorilor, dreptului jurnaliștilor de a nu își divulga sursele, dreptului medicilor de a păstra confidențialitatea informației primite în cabinet, și așa mai departe. Astfel, Amy Gutmann susține că libertatea academică, distinctă fiind simultan de drepturile cetățenești universale și de drepturile contractuale, va fi cel mai bine interpretată ca „un drept special legat de funcția (*office*) specifică a cărturarului, similar în formă (însă diferit în privința conținutului) cu drepturile specifice preoților, doctorilor, avocaților și jurnaliștilor.” După Ralph Fuchs, dreptul la libertatea academică „nu e deținut ca un privilegiu personal”, ci constituie extensia funcției unei persoane într-un anume tip de instituție.¹

Interpretarea de mai sus pare intuitivă într-o primă instanță. În opinia mea, ea nu acordă însă importanța corespunzătoare unui aspect semnificativ al libertății academice: aceasta servește, pe lângă diverse interese sociale, și interese *individuale* fundamentale ale titularului (autonomia și/sau exprimarea-desine). Inamovibilitatea judecătorilor sau dreptul jurnaliștilor de a păstra confidențialitatea surselor nu fac ceva asemănător. Judecătorii sunt „titularizați pe post” deoarece societatea are un interes special în a se asigura de independența lor; ca urmare, îi scoate parțial în afara jocului politic. La fel, jurnaliștilor li se oferă privilegiul de a își proteja sursele de informație deoarece societatea încurajează demnitarii și persoanele private să încredințeze ziaristilor informații a căror divulgare le-ar putea primejdui cariera sau bunăstarea. (De fapt, avem de-a face cu un drept al surselor de a nu fi identificate.) Același lucru se poate spune și despre membrii legislativelor: interesele cetății stau la temelia statutului special al discursului parlamentar.

Ce-i drept, atât judecătorii sau jurnaliștii, cât și parlamentarii, dețin un interes separat, individual, în a nu putea fi revocați, respectiv constrânși să facă publică identitatea celor care le oferă informații, ori încriminați pentru cuvintele rostite în ședințele legislativului. Dar nu acest interes *justifică* dreptul judecătorului la inamovibilitate, dreptul jurnalistului la confidențialitate, sau imunitatea parlamentară, ci interesul general în a cultiva o justiție imparțială, respectiv o opinie publică bine informată, ori un proces legislativ sănătos. Inamovibilitatea ar rămâne o condiție firească a judecătorilor chiar dacă aceasta nu ar fi în interesul lor – de pildă dacă, conform Codului Muncii, fiecare judecător concediat înainte de termen ar primi o bonificație grozavă, o pensie egală cu salariul și o medalie de cetățean de onoare al urbei în care s-a născut.

¹ Gutmann, *Democratic Education*, p. 175; Fuchs, „Academic Freedom...”, p. 431.

În cazul profesorilor, dreptul la libertate academică se justifică nu doar prin interese generale, comune, ci și prin interesul fundamental la exprimare al individului. Filozoful Rolf Sartorius observa că dreptul individual la libertatea academică „este descris ca decurgând din interesele societății, mai degrabă decât ca reprezentând un drept natural sau uman, a cărui protecție se arată obligatorie din punct de vedere moral și legal deopotrivă, indiferent de consecințele pe care această protecție le are asupra societății. [...] Cred că o asemenea abordare denotă insuficientă atenție față de faptul că, pentru anumite persoane, libertatea de a cerceta are o valoare intrinsecă deosebită și trebuie, dincolo de alte calificări, să fie respectată ca atare.”¹ Ronald Dworkin însuși pare să recunoască acest amănunt, în ciuda scepticismul său că libertatea de exprimare și cea academică pot fi legate de o relație de derivație. El susține în articolul citat că violarea libertății academice reprezintă „un rău *moral* față de cei a căror libertate de a se exprima [...] este astfel încălcată.”² Probabil că Dworkin ar fi de acord că, atunci când chimistului dintr-o companie de farmaceutice i se impun restricții ferme cu privire la confidențialitatea informațiilor științifice, sau când acesta este brusc redirecționat de la un proiect de cercetare extrem de incitant intelectual înspre unul teribil de profitabil financiar, dar mai puțin excitant, împotriva sa nu se comite un „rău moral”. De asemenea, decizia unei societăți de a scoate din constituție prevederea privind inamovibilitatea judecătorilor sau pe cea privind imunitatea parlamentarilor poate fi privită ca o inițiativă riscantă, lipsită de înțelepciune, catastrofală, dar nu ca un rău moral comis *împotriva judecătorilor sau a politicienilor*.

Prin urmare, sunt tentat să afirm că, deși avem motive să nu considerăm libertatea academică un drept derivat din libertatea de exprimare, ea nu trebuie confundată nici cu un simplu privilegiu funcționăresc sau, cu termenul englezesc mai nobil, un *right of office*. Pesemne că relația sa complexă cu interesele fundamentale, sociale și individuale, care stau la baza principiului liberei expresii, laolaltă cu incomoditatea reprezentată de identitatea sa instituțională, sporesc dificultatea plasării libertății academice într-o căsuță cu o identitate normativă (sau juridică) bine precizată, laolaltă cu alte drepturi ori privilegii similare. Dar poate tocmai de aceea libertatea academică continuă să exercite, nu doar printre universitarii care își apără prerogativele, ci și în rândul cetățenilor democrațiilor cu vechime, un devotament și chiar o mistică mai apropiate de mistica drepturilor fundamentale decât de angajamentul față de protecția privilegiilor funcționarilor. Se cuvine să încheiem acest capitol tot cu Ronald Dworkin, care

¹ Rolf Sartorius, „Tenure and Academic Freedom”, în Pincoffs, *The Concept of Academic Freedom*, pp. 135-136.

² Dworkin, „We Need a New Interpretation of Academic Freedom”, p. 190, sublinierea mea; vezi și p. 189. Ne amintim că Dworkin nega implicit ideea de libertate academică ca „drept moral”.

plasează libertatea academică *în rând cu drepturile fundamentale* în privința semnificației sale pentru o societate democratică:

Educația publică liberală, libertatea de exprimare, de conștiință și de religie, și libertatea academică constituie împreună modalități prin care societatea noastră sprijină o cultură a independenței și se apără de o cultură a conformismului. Libertatea academică joacă un rol special fiindcă instituțiile de învățământ constituie un element central al acestei strădanii.¹

¹ Dworkin, „We Need a New Interpretation of Academic Freedom”, p. 189.